

Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslâmî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması

Halil ALDEMİR*

Özet

Bir insanın diğerinden söz ve davranış bakımından farklı olması şeklinde kapsamlı biçimde tarif edilen ihtilaf, hayatın birçok safhasında kendini göstermektedir. Temeli insanın fitratına ve sosyolojik varlık olmasına dayanan bu olgu, birçok boyutta karşımıza çıkmaktadır. Bugün dünya üzerinde birçok çatışma, ayrışma, tecrit, sürgün, hicret, savaş ve benzeri süreçler yaşanmaktadır. Ülkemizin güneyinde meydana gelen çatışmalar ve insanlık dramı, esasında insanların yaşadığı ihtilaf olgusunun bir sonucudur. Suriye'deki çatışmalar ve gelişmelere paralel olarak göç, sığınma, göçmen ve sığınmacı gibi kavramlar ülkemizde ve İslam âleminde Kur'ânî kavramlarla ilişkilendirilmeye ve yardım kampanyalarında bu konudaki nasların referans gösterilmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, ihtilaf, göç, hicret, ansar

The Analysis of Difference and Help in the Context of Migration according to the Quran

Abstract

Difference, described inclusively as one's being different from another in terms of speech and manner, reveals itself in various stages of human life. Based on human nature and sociological entity of human, this phenomenon surfaces in several dimensions. In today's world we experience many wars, conflicts, disagreements, exile, migration, war, etc. The Syrian crisis, one of the world's worst disasters happening across the south eastern border of Turkey, is the result of the phenomenon of difference. The concepts of migration, refugee, and migrant and asylum seeker are associated concepts within Quran and thereby leading aid campaigns to refer to these principles on the issue.

Key words: Quran, difference, migration, flight, ansar

* Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesi, aldemirhalil@gmail.com, (0348) 814 26 66-1561-1014.

Giriş

Yeryüzünün farklı coğrafyalarında insanların görüş farklılıklarından kaynaklanan birtakım problemler yaşanmaktadır. Bu problemler birlikte yaşamaya zarar vermeyecek düzeyde görülebildiği gibi göç, savaş, soykırım gibi yıkıcı sonuçlar şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. XXI. yüzyılın başlarında ülkemizin güneyinde meydana gelen ihtilaf ve anlaşmazlıklar çeşitli boyutlara ulaşarak uluslararası bir boyut kazanmıştır. Temelinde insanların ve toplumların görüş ve eylem bakımından birbirlerinden farklı olmaları bulunan bu durum, göç ve sığınma açısından ülkemizi yakından ilgilendiren bir noktaya gelmiştir. Çok sayıda Suriyeli vatanlarını terk ederek Türkiye başta olmak üzere değişik ülkelere göçmek veya sığınmak zorunda kalmıştır. Bu sorunun temel nedeni esasında insanların söz ve davranışlarında birbirlerinden farklı yol izlemesi olarak tarif edilen ihtilaftır. Bu nedenle bu araştırmada ayetlere göre ihtilafın temel kaynağı ortaya konacaktır. Ardından ihtilafın göç ve sığınmaya neden olabilecek boyutlarına yer verilecektir. Son olarak da göç bağlamında İslâmî referanslara başvurma ele alınacaktır.

Ülkemizde ve dünyanın birçok yerinde göç, göçmen sorunları, sığınma, sığınmacı ve sığınmacı sorunları konularında çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. Bu etkinliklerin önemli bir kısmı uluslararası ölçekte gerçekleştirilmektedir. Suriye krizi ile birlikte bölge insanının ve ilahiyat akademisinin göç ve göçmen sorunlarına daha çok eğilmeye başladığı görülmektedir. Bu araştırma da söz konusu eğilimin bir parçası olarak teşekkül etmiştir.

I. İhtilafın temel kaynakları

İhtilaf kök anlamı “İyi ve ideal olanın ya da bir aslın gerisinde kalmak” şeklinde özetlenebilecek “خلف” kökünden türemiş bir kelimedir.¹ Terim olarak ise ihtilafı “Bir kişinin söz ve davranışlarında diğer kimselerden farklı bir yol izlemesi.”² şeklinde ifade etmek mümkündür.

İhtilafın nedenleri kişiden kişiye, toplumdaki topluma ve coğrafyadan coğrafyaya değişmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'ân-ı Kerîm bağlamında ihtilaf nedenlerini psikolojik, toplumsal, ahlâkî ve siyâsî olmak üzere dört başlık altında toplamak mümkündür. Ancak bütün bu nedenlerin dayandığı

¹ İbn Abbâd, *el-Muhît fi'l-luğa*, IV, 345-350; Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1353-1358; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 82-97; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XII, 184-202; Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, III, 570-572; Kermî, *el-Hâdî ilâ lügati'l-Arab*, I, 661.

² İsfehânî, *Müfredât*, s. 294; Semîn Halebî, *Umdetu'l-huffâz*, I, 603; Fîrûzâbâdî, *Basâir*, II, 562; Âlûsî, *Rûhu'l-maânî*, IX, 415; Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasîl*, X, 161; Muhammed Avvâme, *Edebu'l-ihtilâf*, s. 8; Cemâl Fâruk Cibrîl Mahmûd, “Ehemmiyyetu murââtî edebî'l-ihtilâf”, 12/569; Bedr Elmas, “el-İhtilâf”, 16/1, 361; Mecdî Abdulğaffâr Habîb, “el-Hilâf”, 22/2, 1880.

iki temel unsur vardır; bunlardan biri insanın fıtratı, diğeri ise sosyal bir varlık olma özelliğidir.

A) İhtilaf-Fıtrat İlişkisi

Her insanı diğlerinden ayıran ve doğuştan gelen birtakım özellikleri vardır ki, buna fıtrat adı verilmektedir.³ Fıtrat bakımından insanlar birbirinden farklıdır. Çünkü Allah Teâlâ insanları beden bakımından farklı yarattığı gibi, akıl, düşünce ve ruh bakımından da farklı yaratmıştır. İnsanlar görüntü, ses tonu, parmak izi vb. yönlerle insanlar nasıl birbirlerinden ayrılıyorlarsa, aynı şekilde düşünce biçimi, eğilim, zevk, eşya ve olaylara bakış ile de birbirlerinden ayrılırlar.⁴

Fıtrat ile düşünme, eşyaları algılama ve davranışlar arasında derin bir ilişki vardır. Çünkü her birey doğuştan getirdiği yapının özelliklerini taşımakta ve bu özellikler onun söz ve davranışlarında etkili olmaktadır. Bundan dolayı insanların algılama, düşünme ve davranış farklılıkları göstermeleri tabiidir. İşte bu noktada fıtrat ile ihtilaf arasındaki ilişki ortaya çıkmaktadır. Daha açık ifade ile sosyal bir varlık olan insanın başkalarıyla ilişki kurmaya başlamasıyla birlikte farklı yönleri zuhur eder ve birbirleri tarafından algılanır. Farklı akla, farklı düşünce yapılarına bir de farklı eğitim ve kültür özellikleri eklenince insanlar arası münasebetlerde ihtilaflar kaçınılmaz hale gelir.

Beşerî münasebetlerde ihtilafın meydana gelmesinin en temel koşulu, insanların farklı fıtrata sahip olmaları ve birbirleriyle iletişim kurarken bu özelliklerinin ortaya çıkmasıdır. Çünkü insanların fıtratlarına bağlı olarak arzu ve istekleri açık bir farklılık arz eder. Herkes olayları kendi yapısına ve kişisel eğilimlerine göre kavramaktadır. Nitekim bu konuda Spinoza şöyle demiştir: "Bize eşyayı güzel gösteren, görüşümüz değil, eğilimlerimizdir." O halde eğilim, eşya ve düşüncelerde "güzellik-çirkinlik ölçüsüne" hâkimdir. Bu konuda William James de şunları söylemiştir: "Felsefe tarihi, gerçekte beşerî mizaçların çatışmasının tarihidir. Mizaçlar arasındaki bu çatışma edebiyat, fen ve hikmet alanlarında da aynı durumu ortaya koyar."⁵

Bir an için doğal farklılıklardan soyutlanmış, bütün açılardan eşit olan insanlardan meydana gelen bir toplum düşünelim. Böyle bir toplumda yaşamak imkânsız hale gelir ve sosyal ilişkiler kurulamaz. İşte bu yüzden Allah Teâlâ insanları birbirinden farklı ve birbirine muhtaç yaratmıştır.⁶

³ Fıtrat hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hökelekli, Hayati, "Fıtrat", *DİA*, XIII, 47-48.

⁴ bk. *Rasâilü İhvânî's-Safâ*, III, 333; Yûsuf el-Karadâvî, *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavır*, s. 83; Tâhâ Câbir, *Edebü'l-ihtilâf*, s. 11, 24.

⁵ Muhammed Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 18.

⁶ Tâhâ Câbir, *a.g.e.*, s. 11.

İnsanda görüş ayrılığı tabîî bir olgu olup insanın yararlandığı düşünce ve değerlendirme melekesinin bir sonucudur. Bu özellik, her ferde özgü düşünce ve değerlendirme melekelerin değişikliğine ve farklılığına göre, kişinin değişik ve farklı görüşler ileri sürmesine sebep olur. Söz konusu bu melekeler, Yaratanın insanlara verdiği nimetlerdendir. Öyleyse, insanın akıl, düşünce ve görüşünü açıklama melekelerini kullanmaktan mahrum edilmesi aklen ve şer'an makbul değildir. Aklen ve şer'an makbul olan, görüş ayrılığını örgütlemektir ki, böylelikle insanın enerjisi çekişme ve çatışmada parçalanmasın ve tükenmesin.⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de fıtratın insan davranışları üzerindeki etkisine işaret eden âyetler vardır. Bunlardan biri konumuzla yakından alakalıdır. Söz konusu âyetin metni şu şekildedir:⁸ *قُلْ كُلُّ يَغْمَلُ عَلَى شَاكَلَتِهِ فَرُكُّكُمْ أَغْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا* Bu âyette geçen *شَاكَلَةٌ* kelimesi yol, nâhiye, tabiat, niyet ve cibilliyet gibi manalarla izâh edilmiştir.⁹ Râğîb el-İsfehânî (ö. 502/1109) bu kelimeyi insanı kuşatan karakter olarak açıklamış ve karakterin insan üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Batalyevsî (ö. 521/1127) de "Onlar, 'Allah ölen bir kimseyi diriltemez.' diye olanca güçleriyle Allah'a and içtiler. Aksine, bu O'nun bizzat kendisini ettiği gerçek bir vadedir. Ancak insanların çoğu bilmez. Hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklamaları ve kâfir olanların da kendilerinin yalancı olduklarını bilmeleri için (Allah onları diriltecektir)"¹¹ âyetine dayanarak ihtilafın fıtratımızın bir parçası olduğunu söylemiştir. Ona göre yaratılışımız bu yapıdadır. İhtilaf, ancak söz konusu yapımızın ortadan kalkması ve başka bir yaratılışa dönüşmesiyle giderilir.¹²

Sonuç olarak ihtilaf, farklılıkların ortaya çıkması için gerekli koşulların var olmasıyla başlar. Bu koşulların başında da başkalarından ayrı algılama yeteneğine sahip ve farklı yapıda yaratılmış bir varlığın bulunması gerekir. Bu temel koşul, insanoğlunda mevcuttur. İşte onun bu özelliği de ihtilafa açılan ilk kapı mesâbesindedir.

B) İnsanın Sosyal Bir Varlık Oluşu

İnsanların dâima topluluk halinde yaşadığı, çağlar öncesinden beri bilinen ve inkârı mümkün olmayan bir gerçektir. Beşeriyet tarihinin ne kadar eski devirlerine gidilirse gidilsin, insanlar birlikte yaşayan gruplar halinde bulunur. Çünkü insan

⁷ Nevin A. Mustafa, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet*, s. 81.

⁸ el-İsrâ 17/84. Âyetin meâli şu şekildedir: "De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir."

⁹ İbn Kutebye, *a.g.e.*, s. 260; Sicistânî, *a.g.e.*, s. 287-288; İbn Mülakın, *a.g.e.*, s. 222; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 351.

¹⁰ İsfehânî, *Müfredât*, s. 462.

¹¹ en-Nahl 16/38-39.

¹² Batalyevsî, *el-İnsâf*, s. 27.

türünün ilki tek değil, cemiyet halindedir. Zira insanların yeryüzü serüveni iki kişi ile başlamıştır. Nitekim bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilmiştir: "Ey insanlar! Sizi bir tek canlıdan yaratan, ondan da eşini yaratan ve her ikisinden pek çok kadın ve erkek meydana getiren Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun."¹³ Ayrıca "İnin! (Bundan böyle) kiminiz kiminize düşman olarak yaşayın ve yeryüzünde bir müddet için mesken edinip orada geçiminizi sağlayın!"¹⁴ âyeti de insanoğlunun yeryüzündeki yaşamının toplu halde başladığını daha açık bir şekilde gösterir. Grup kavramı, akla gelecek her türlü kümeleşmeyi ifade edecek şekilde geniş manasıyla kullanılırsa, bu iki kişinin bir grup olduğu söylenebilir.¹⁵

Yeryüzünde varlık göstermeye başladığı ilk andan itibaren insan, yalnız başına yaşamaktan hoşlanmamış, fıtraten sosyal olmuş ve diğerine ihtiyaç duymuştur. Onun sosyal bir varlık olması ile kastedilen de budur. İnsanların bireysel ihtiyaçları olduğu gibi toplumsal ihtiyaçları da vardır. İhtiyaçların bir kısmı sosyal, kültürel, iktisâdî ve siyâsî nitelikte olan ortak ihtiyaçlar şeklinde ortaya çıkar. İnsanların ihtiyaçlarının bir kısmı da maddî ve manevî ihtiyaçlar şeklinde gruplandırılabilir. Neticede bu ihtiyaçlar fitrî ve psikolojik faktörlerle birleşerek tesadüfî olmayan grupları meydana getirir.¹⁶ Böylece hem bireyler hem gruplar arasında sosyal ilişkiler kurulur.

İnsanın sosyal bir varlık oluşu İslâm literatüründe "الإنسان مندي بالطبع" (*İnsan tabiatı itibarıyla sosyal bir varlıktır*)¹⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Kendisinden "kültür tarihçisi", "tarih felsefecisi", "sosyolog", "ekonomist", "siyaset kuramcısı" ve benzeri sıfatlarla söz edilen, yerli ve yabancı birçok bilim adamı tarafından "sosyolojinin kurucusu" olarak kabul edilen İbn Haldun¹⁸ (ö. 808/1406), insanın mutlaka sosyal bir yaşam sürmesi gerektiğini ve hayatını idâme ettirmesinin buna bağlı bulunduğunu belirtmiştir.¹⁹ İbn Kayyim de (ö. 751/1350), insanların sosyal bir yaşam sürmesinin zorunlu olduğunu belirttiikten sonra onların bu özelliğine bağlı

¹³ en-Nisâ 4/1.

¹⁴ el-Bakara 2/36.

¹⁵ Sezen, Yümnî, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, s. 15.

¹⁶ Sezen, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, s. 15. Ayrıca bk. İbn Kayyim, *es-Savâiku'l-mürsele*, II, 641; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 46-48; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 337; Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, II, 224.

¹⁷ İsfehânî, *Müfredât*, s. 94; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VI, 162, XXVI, 174, XXIX, 211; İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sunneti'n-nebeviyye*, VI, 382; İbn Kayyim, *Zâdu'l-maâd*, III, 15, *es-Savâik*, I, 342, II, 641; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 46; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III, 337, 366; Zebîdî, *İthâfu's-sâde*, I, 333; Münâvî, *Feydu'l-kadîr*, VI, 328; Âlûsî, *Rûhu'l-ma'ânî*, I, 145; İbn Abidin zâde, *Kurretü uyûni'l-ahyâr*, II, 17. Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, II, 224; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, II, 122.

¹⁸ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, s. 115. İbn Haldun hakkında bilgi için bk. Uludağ, Süleyman, "İbn Haldun" *DİA*, XIX, 538-555, XX, 1-12.

¹⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 46.

olarak farklı düşünce ve iradeye sahip insanlar arasında meydana gelebilecek çatışmalara da değinmiştir.²⁰

İnsanlar arasında ihtilafların meydana gelebilmesi, insanın sosyal bir varlık olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu gerçek, İslâm mezheplerinden Şia tarafından kendi görüşlerine delil gösterilmiştir. Şöyle ki; Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin (ö. 40/660) halife olması gerektiğini savunan söz konusu mezhep, bu görüşünü insanın sosyal bir varlık olması ile desteklemek istemiştir. Zira onlara göre, bu özellik yüzünden insanlar arası ilişkilerde haksızlıklar ve aldatmalar kaçınılmazdır. Birbiriyle ilişki kuran kimselerden biri, diğerinin imkânlarını elinden almak isteyecektir. Hal böyle olunca insanları zulümden alıkoyacak masum bir imamın tayini gerekir.²¹

Buraya kadar anlatılanlardan İslâm âlimlerinin insanın sosyal bir varlık olduğunun bilincinde hareket ettikleri ve onun bu özelliğinin ihtilafa zemin hazırladığını düşündükleri bilgisi ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, sosyal bir varlık olan insan, bu özelliğinin zorunlu bir sonucu olarak birtakım ihtiyaçlarını karşılamak üzere diğerleriyle ilişki kurar. Bir başka ifadeyle fert ve gruplar bir amaca ulaşmaya gayret ederken diğer fert ve gruplarla temasa geçer, böylece ilişkiler sistemi doğar.²² Bu ilişkiler, belirli süreçlerde gerçekleşir. Söz konusu süreçleri, "birleştirici" ve "ayırıcı" süreçler olmak üzere iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Birleştirici süreçler, iş birliği, uyuşma ve bütünleşme; ayırıcı süreçler ise, rekabet-çatışma, farklılaşma süreçlerinden oluşur.²³ Bunların temelinde ise farklı yapıda ve ihtiyaçta olan insanların birbirleriyle iletişim kurmaları bulunmaktadır.

İnsanlar, gruplar, toplumlar ve devletlerarası ilişkilerde ihtilafın meydana gelebilmesi için iki temel koşul gerekmektedir. Bunlardan biri bir önceki başlıkta belirtildiği gibi fitrata bağlı olarak farklı algılama özelliğine sahip insanoğlunun varlığı, diğeri de bu özellikteki bireylerin sosyal ilişkiler kurmasıdır. İhtilaf, ancak toplumsal bir zeminde meydana gelir. Nitekim insan toplumsal bir varlık olmasaydı, farklı algılama özelliği karşılıklı ihtilafa neden olmazdı.

II. İhtilafın Boyutları

İhtilafın boyutları birçok açıdan tasnife konu olabilir. Kur'ân ayetlerinden hareketle göç ve sığınma kavramını dikkate alarak ihtilafın boyutlarını tecrit,

²⁰ İbn Kayyim, *Zâdu'l-maâd*, III, 15.

²¹ İbn Teymiyye, *Minhâc*, VI, 382-383.

²² Arslantürk, Zeki-Amman, *Tayfun, Sosyoloji*, s. 337.

²³ Arslantürk, Zeki-Amman, *Tayfun, Sosyoloji*, s. 339.

sürgün, hicret ve savaş şeklinde tasnif edilebilir. Bu tasnifte zararı ve etkisi azdan çoğa doğru bir yol izlenmiştir.

A) Tecrit

Kur'an'da mü'minlerin özelliklerinden bahsedilirken, güçlülere göğüs gerdiklerinden ve kötülüğe karşı iyilikle karşılık verdiklerinden bahsedilmiştir.²⁴ Aynı zamanda bununla hâkim dînî temayüller ve geleneksel yaşam tarzına rağmen doğru yolu seçen insanların kendi toplumları tarafından maruz bırakıldıkları her türlü maddî ve manevî baskıya, toplumsal tecrit ve boykota işaret edilmiştir.²⁵

İnkârcıların, peygamberlerle aralarındaki mevcut ihtilafı gidermek için bazen onlarla uyuşma yoluna gittikleri görülmektedir. Bu çerçevede peygamberlerden etrafında bulunan gariban olarak nitelendirilebilecek kimseleri dışlamalarını istemişlerdir. Ancak Allah Teâlâ buna izin vermemiştir. Hz. Nûh'un kıssasında anlatılan bu durumun²⁶ bir benzeri Hz. Peygamber döneminde de yaşanmıştır.²⁷ Müşriklerin, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/653) ve Bilâl-i Habeşî (20/641) gibi güçsüz müminleri dışlama istekleri Kur'ân tarafından reddedilmiştir: Bu konuda Allah Teâlâ "*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!*"²⁸ buyurmuştur.

Mekke'de müşriklerle müminlerin derinleşen ihtilafları, iki toplum arasını iyice açmakta idi. Müslümanlar kızgın bakışlar, sataşmalar ve kaba kuvvete maruz kalıyor, âdetâ müminler toplumdan ayrı yaşıyorlardı.²⁹ Bütün bu anlatılanlardan şöyle genel bir sonuca ulaşmak mümkündür: İhtilaf halindeki taraflardan güçlü ve yaptırım gücüne sahip olan diğer tarafı tecrit etme cihetine gidebilmektedir. Bazen bu tecrit dar bir alanda olabileceği gibi Mekkeli müşriklerin Müslümanlara uyguladığı boykotta olduğu gibi geniş kapsamlı da olabilmektedir. Günümüzde hem toplum bazında hem de uluslararası arenada tecridin birçok çeşidinin uygulandığına şahit olunmaktadır. Son dönemlerde Türkiye'nin güneyinde bütün dünyanın gözleri önünde yaşanan trajediye bakıldığında da Suriye'deki birçok bölgede başta sistem olmak üzere çeşitli kesimler tarafından tecrit ve boykotun uygulandığı görülmektedir.

²⁴ el-Kasas 28/54.

²⁵ Seyyid Kutub, *fi Zilâl*, V, 2701; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, II, 794.

²⁶ Hüd 11/27, 29; eş-Şuarâ 26/111-115.

²⁷ Müslim, "Fadâilu's-sahâbe", 45.

²⁸ el-En'âm 6/52.

²⁹ Umerî, *es-Siratü'n-Nebeviyye*, I, 169.

B) Sürgün

Hicret ile sürgün arasında benzerlik vardır. Çünkü her ikisinde de vatandan ayrılmak söz konusudur. Hicret, inançlara göre yaşamının imkânsız olduğu bir toplumda ihtiyârî bir davranış olarak gerçekleşirken; sürgün ise, toplumda hâkim olan bir grubun, kendilerine muhalif olanları vatanlarından uzaklaştırması sonucu meydana gelmektedir. Sürgüne müracaat edenler, yurtlarından çıkarmak istedikleri kimselerin kendileri gibi düşünüp hareket etmesinden ümit kesip, onlarla birlikte yaşamının da kendilerine zarar vereceğine inanan kimselerdir.

Kur'ân değişik vesilelerle sürgün konusuna değinmiştir. Bunları vahyin temsilcilerinin müracaat ettiği sürgün ve vahyin temsilcilerine karşı uygulanmak istenen sürgün şeklinde iki kategoriye ayırmak mümkündür. Kur'ân, Müslümanların gerçekleştirdiği sürgünü Allah'ın takdiri olarak nitelendirmektedir.³⁰ Böylece Müslümanların Yahudilerden Beni Nadîr'i Medine'den sürmesi ilâhî otorite tarafından onaylanmıştır.

Peygamberler tebliğ görevlerini yerine getirmeye başlayınca içinde yaşadıkları toplumun inançlarını, ekonomilerini ve siyâsî dengelerini sarsmaya başlamışlardır. Çünkü gönderildikleri toplumlar tevhid inancından uzaklaşmış, siyâsî ve ekonomik sistemleri de bundan nasibini almıştır. Şuayb peygamber örneğinde olduğu gibi bir yandan inanç ve geleneklerini diğer yandan konumlarını korumak isteyen kesimler peygamberleri sürgün ile tehdit etmişlerdir.³¹ Hatta Lût Peygamber örneğinde olduğu gibi birbirlerine, bağlılarıyla birlikte peygamberlerin sürülmesini tavsiye etmişlerdir.³²

Çıkarlarını İslâm toplumu içinde gören münafıklar da fırsat yakaladıklarında muhâcir olarak Mekke'den gelen Müslümanları kendi şehirlerinden çıkarma tehdidinde bulunmaktan geri durmamışlardır.³³ Ancak münafıklar bu tür tehditlerini yerine getirememişlerdir. Müslümanlarla zihnî plandaki görüş ayrılıklarını açık bir şekilde pratiğe yansıtamamış, aksine dâima İslâm toplumu içinde kalıp sinsice hareket etmeyi yeğlemişlerdir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in kendisine karşı suikast girişiminde bulunmak³⁴ suretiyle Medine'deki iç huzuru tehdit eden Yahudilerden Benî Nadîr'i sürgüne göndermek istediği zaman münafıklar, onlara direnmelerini tembih etmiş ve kendilerine yardım sözü vermişler,³⁵ ancak bu vaadlerinde de durmamışlardır.

³⁰ el-Haşr 59/3.

³¹ el-A'râf 7/88.

³² en-Neml 27/56.

³³ el-Münâfikûn 63/8.

³⁴ el-Umerî, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I, 306-307.

³⁵ el-Haşr 59/11.

Netice olarak denilebilir ki, ihtilaf ilerlediği zaman sürgün ile yeni bir boyut kazanmaktadır. Bir toplum içerisinde farklı bir ses, hâkim çevreler tarafından kontrol altına alınamayınca sürgün çıkar yol olarak görülmektedir. Bu yönetime hem vahyin desteğini alan Müslümanlar hem de ilâhî mesajı boğmak isteyen kesimler müracaat etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bunlardan ilkinin tasvip ederken ikincinde ise sürgüne gönderilmek istenen kimselerin haklılığına işaret etmiştir. Bu da gösteriyor ki, Kur'ân kendi getirdiği ilkeler bakımından haklı gerekçelere dayanan sürgün cezasını onaylamıştır. Müslümanlar yeri geldiği zaman bu yönetime müracaat edebileceklerdir. Ancak iman edenlerin bazı durumlarda sürgünle karşılaşabilecekleri bilinci ile yaşamaları gerekmektedir. Çünkü sürgün, bazen iman edenlerin aleyhine de gerçekleşmektedir.

C) Hicret

Bir toplum ya da bir devlet içerisinde meydana gelen görüş ayrılıkları çözümlenemediği takdirde taraflardan birinin doğup büyüdüğü, ya da vatan olarak benimsediği toprakları terk etmesine neden olabilmektedir. Hz. Peygamber, Mekke'de İslâmî davete başladığı zaman insanların şiddetli muhalefet ve direnişiyile karşılaşmıştı. Mekkeli müşriklerin vahye olan muhalefetleri Hz. Peygamber ve ashâbının vatanlarını terk ederek Medine'ye hicret etmelerine neden olmuştu. Bundan dolayıdır ki, birçok âyette hicret olgusuna ve hicret edenlere temas edilmiştir.³⁶

Hicret, bir toplumda dinlerinin gereği gibi yaşayamayan müminlerin, özgürce inançlarını yaşayacakları bölgeye göç etmesi demektir. Hicrette baskı ortamından özgürlüğe ve rahatlığa doğru bir kaçış vardır.

Müslümanlarla Mekkeliler arasındaki ihtilafın, hicret vesilesiyle meydana gelen mekân ayrılığı sayesinde sona erdiğini söylemek mümkün değildir. Aksine bir toplum içinde meydana gelen ihtilaf esnasında uygulanan yaptırımlar, hicretle birlikte iki farklı coğrafyada yaşayan iki farklı toplum arasındaki ihtilaf düzeyine taşınmıştır. İlkinde Müslümanlar rahat hareket etme imkânından yoksunken, ikincisinde taraflar arası anlaşmazlık savaşa kadar ilerlemesine rağmen Müslümanlar tebliğ, dini yaşama vb. konularda rahat bir ortama kavuşmuştu. Hicretle birlikte taraflar arasındaki temeli inanç ayrılığına dayalı görüş farklılığı yeni bir boyut kazanmıştır. Hicret, Mekkelilerle Müslümanlar arasındaki ihtilafa son vermemiş, aksine buna uluslararası anlaşmazlık olarak nitelendirilebilecek yeni bir boyut kazandırmıştır. Ayrıca Müslümanlara yeni bir dinamizm kazandırmıştır.

³⁶ Âl-i İmrân 3/195; en-Nisâ 4/89, 97; et-Tevbe 9/20; el-İsrâ 17/76; el-Hac 22/40; en-Nûr 24/22; el-Kasas 28/85; Muhammed 47/13; el-Mümtehine 60/10.

Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığı zaman Hz. Peygamber'den önceki peygamberlerden Hz. İbrahim'in de hicret etmek zorunda kaldığını görülmektedir.³⁷ Buradan hareketle hicretin tarihin belirli dönemlerinde kavimlerinin muhalefeti ile karşılaşan peygamberler tarafından başvuru bir yöntem olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Hicret olgusunu tarihin derinliklerindeki köklerine bakarak genelleştirip evrenselleştirmek mümkündür. Şöyle ki; bir toplum içinde görülen ihtilaflar, taraflardan güçsüz olanın vatanını terk etmesine neden olabilmektedir. Ancak, bu yola müracaat etmek mevcut ihtilafın ortadan kaldırılması anlamına gelmemektedir. Aksine ihtilafa farklı bir boyut kazandırmaktadır. Buna sıla özlemi, geride bırakılan akraba, arazi, konut, kıymetli eşya ve içinde yaşadıkları topluma hâkim olan kesimlerin kötü muameleleri yanında inanç ve düşünce ayrılığı da eklenince ihtilafın boyutu daha da büyümektedir.

D) Savaş

Kur'ân-ı Kerîm incelendiği zaman savaşlardan bahseden âyetlerle karşılaşmak mümkündür. Bazı âyetler, Hz. Peygamber'den önce meydana gelen savaşlara işaret ederken³⁸ bazı âyetler ise Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen savaşlara işaret etmektedir.³⁹ Hz. Peygamber döneminde işaret edilen savaşlar arasında Müslümanların bölgesi dışında gerçekleşen dönemin en güçlü iki imparatorluğu arasında meydana gelen savaşlar da vardır.⁴⁰ Bu âyetlerden hareketle denilebilir ki, insanlar arasındaki ihtilaflar tarihin çeşitli dönemlerinde savaşa sebebiyet vermiştir. Bir başka ifadeyle insanlar çeşitli emellerine ulaşmak ve kendilerine muhalif görünen kimseleri etkisiz hale getirmek için savaşa müracaat etmişlerdir.

Kur'ân'da bahsedilen savaşlardan araştırma konusu açısından en dikkat çeken Bedir savaşıdır. Gerçekten de ihtilafın insanları hangi noktaya sürüklediği hususunda bu savaş çok çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Çünkü bu savaş, kabile düzeninin hâkim olduğu bir hayat süren ve hatta aralarında yakın kan bağı bulunan kimseler arasında gerçekleşmiştir.

Hz. Peygamber'in insanları hak dine davetiyle birlikte Mekke toplumu kaynamaya başlamış, bu süreç içerisinde kabile mantığının esas olmasına rağmen temelinde inanç ayrılığı bulunan aile içi ihtilaflar bile meydana gelmişti. Hicretle birlikte bazı ailelerde bölünmeler yaşanmıştı. Hicretten sonra taraflar arasındaki

³⁷ el-Ankebût 29/26.

³⁸ el-Bakara 2/249-251.

³⁹ Âl-i İmrân 3/13, 123; et-Tevbe 9/25.

⁴⁰ er-Rûm 30/1-6.

ihtilaf savaş boyutuna gelince aile fertleri inançlarına göre farklı taraflarda yer alıp karşı karşıya gelmişlerdi. Bedir savaşı bu açıdan son derece dikkat çekicidir. Zira bu savaşta Ebû Ubeyde (ö. 18/639), müşriklerin safında yer alan babası Abdullah'ı öldürmüştür.⁴¹ Hz. Ebû Bekir (ö. 13/654) Mekkeliler ile birlikte hareket eden oğluyula düelloya çıkmak istemiş, ancak Hz. Peygamber buna izin vermemişti.⁴² Hz. Ömer (ö. 23/643) dayısı Âs İbn Hişâm'ı (ö. 2/624) öldürmüştü. Araştırma konusu açısından Müslümanlarla Mekke'li müşrikler arasında meydana gelen diğer savaşlar da oldukça dikkat çekici örnekler bulmak mümkündür. Meselâ Uhud savaşında Mus'ab b. Umeyr (ö. 3/625) kardeşi Ubeyd'i (ö. 3/625) öldürmüştü.⁴³

Kur'an, aile bireyleri meydana gelen bu tür ihtilaf ve ayrılıkları eleştirmemiştir. Zira onun kurmayı hedeflediği toplumun temelinde inanç birliği vardır. Bu yüzden Kur'an'da müminlerin özellikleri sayılırken Allah ve Rasulü'ne düşman olan baba, oğul, kardeş ve akrabalarına karşı dostluk beslemedikleri belirtilmiştir.⁴⁴

Vahiy sürecinde ihtilaf, aralarında en yakın kan bağı olan kesimlerin farklı saflarda savaşmalarına neden olmuştur. Kabile hayatı yaşayan ilk dönem Müslümanlarının içinde yaşadığı toplumda meydana gelen ayrılığın bu boyuta ulaşması, yaşanan ihtilafın ne kadar derin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de ehl-i kitâbın ihtilaf yüzünden kendi aralarında savaştığı bildirilmektedir.⁴⁵ Aynı dine mensup insanlar çeşitli nedenlerden ötürü ihtilafa düşmektedirler.⁴⁶ Bu yüzden Yahudiler birbirleriyle savaşmışlardır. Hıristiyanların kendi aralarındaki mücadeleleri ise daha çetin geçmiştir. Hatta bir mezhebin değişik kollara ayrılarak mezhep içi savaşa varacak derecede Hıristiyanların ihtilafa düştükleri târihî hakikatlerdendir.⁴⁷ Batılı araştırmacı Sale (ö. 1149/1736) Hıristiyanların kendi aralarında ihtilafa düşmelerini şu şekilde tasvir etmektedir:

"Kilise tarihini özenle okuduğumuz vakit, III. yüzyıldan itibaren insanların Hıristiyanlığı tahrife başladıklarını görürüz. Buna din adamlarının arzuları, aralarındaki ayrılıklar, önemsiz meselelerdeki ihtilafları, bitmek tükenmek bilmeyen tartışmaları ve bölünmeyi artıran diğer etkenler neden olmuştur. Hıristiyanların arzularını tatmin için koşuşturmaları, her türlü alçaklık, kıskançlık ve şiddete müracaat etmeleri neredeyse Hıristiyanlığı tarih sahnesinden silecekti.

⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 54.

⁴² Beğavî, *Envâru't-tenzîl*, V, 336.

⁴³ Beğavî, *Envâru't-tenzîl*, V, 336.

⁴⁴ el-Mücâdele 58/22.

⁴⁵ el-Bakara 2/253.

⁴⁶ Dinî nedenlerden kaynaklanan savaşların göçü tetiklemesi hakkında bir değerlendirme için bk. Cide, Ömer, "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din", s. 489-495.

⁴⁷ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, III, 7.

Çünkü dinlerini nasıl anlayacakları konusunda amansız tartışmalara girmişlerdi. İşte bu karanlık çağlarda pek çok hurafe ve fesat ortaya çıktı ve iyice yerleşti."⁴⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de yer verilen savaş ve savaşla ilgili meselelerden hareketle rahatlıkla savaşın tarihin çeşitli evrelerinde taraflar arasındaki ihtilafların ulaştığı en kötü boyutlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde Suriye'de taraflar arasında meydana gelen çatışmalar da esasında birbirleri ile kan ve din bağı bulunan insanların, dînî, mezhebî ve siyâsî nedenlerden dolayı birbirleri ile mücadelede geldikleri son noktayı göstermektedir.

III. Çözüm Yolu Olarak İslâmî Referanslara Başvurma

İhtilafın tecrit, sürgün, hicret ve savaş gibi boyutlara ulaşması, başka sorunları da beraberinde getirmektedir. Bireysel ve toplumsal travmalar, derin kırılmalar, psikolojik ve sosyolojik kopuşlar, maddî ve manevî kayıplar bu sorunlar arasında sayılabilir. Bir devlet içinde yaşanan bu sorunlar bazen uluslararası bir karaktere de dönüşebilir. Nitekim Suriye krizinde yaşananlar; genel anlamda küresel bir soruna dönüşmüş, özel anlamda ise Türkiye açısından bir takım sorunlara yol açmıştır. İki ülke arasındaki komşuluk, din bağı, kültürel ve tarihi yakınlık gibi nedenlerden dolayı Türkiye Suriye'de yaşanan iç savaştan kaçanlara kucak açmış, bunun sonucunda da bir takım sorunları göğüslemek durumunda kalmıştır. Bu sorunların en büyüğü, Türkiye'ye sığınan insanların barınma ve iâşe başta olmak üzere temel ihtiyaçlarının karşılanması meselesidir. Tam da bu noktada dînî referanslar devreye sokulmuştur. Nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin bireyleri üzerinde dînî referansların devreye sokulması isabetli ve neticeye yaklaşıtrıcı bir tutumdur.

Türkiye toplumunda siyasi aktörlerden kanaat önderlerine, sivil toplum örgütlerinden bireysel yardım yapan kimselere kadar insanların Suriyelilerin statülerinin tanımı ve sorunlarının çözümü noktasında Kur'anî kavramlara sarıldığı görülmektedir.⁴⁹ Bu nedenle siyasi söylemde, yardım kampanyalarında, tv. ve radyo programlarında, organizasyonlarda, hutbe ve vaazlarda çok sık biçimde İslâmî dayanışma, yardımlaşma, zekat, infak, hicret, muhacir, ensâr ve kardeşlikten bahsedildiğine tanık olmaktayız.⁵⁰ Kur'ân'ın etkileyici ve toplumu harekete geçirici bir özelliği vardır. Nitekim bu durum Allah Teâlâ tarafından da Kur'ân'da ifade edilmiştir: "وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا"⁵⁰ İşte böylece sana da emrimizden bir rûh

⁴⁸ Umerî, *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, I, 131.

Göç olayıyla birlikte oluşan etkileşim neticesinde meydana gelen din algısı ve dînî düşüncenin evrilmesi konusunda bir değerlendirme hakkında bk. Çınar, Mahmut, "Yesrib'e Göç'ten Türkiye'ye Göç'e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", s. 232-237.

⁵⁰ Konuyla ilgili olarak Kilis müftülüğü tarafından camilerde okutulan hutbeler için bk. <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

vahyettik".⁵¹ Bu ayette geçen rûh kelimesi müfessirler tarafından Kur'ân'ın topluma can vermesi şeklinde tefsir edilmiştir.⁵² Kur'ân'ın indiği dönemdeki toplumda meydana gelen değişim ve dönüşüme bakılınca vahyin bu gücü daha iyi anlaşılacaktır.

Bu özelliğinden dolayı Kur'ânî referanslar Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere çeşitli kurumlar ve sivil toplum örgütleri tarafından Suriyeli göçmenlere ve mültecilere yardım konusunda etkin olarak kullanılmıştır. Böylece insanların dinî duyguları harekete geçirilmiş ve yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaşmasına katkı sağlanmıştır. Nüfusundan daha fazla göçmen ve mülteci barındıran Kilis'te okunan hutbelere bir göz atmak, bu durumun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Tablo 1: Yardımlaşma konusunda 2010-2012 yılları arasında okunan ve tekrar eden hutbelerin tablosu

N o	Konu	2010	2011	2012
1	Zekât ve Önemi	20.08.2010	12.08.2011	22.06.2012- 03.08.2012
2	Hicret	03.12.2010		09.11.2012
3	İslam'da Vakıf ve Önemi	30.04.2010		11.05.2012
4	Kurban	12.11.2010	04.11.2011	19.10.2012
5	Komşuluk Hakkı		14.01.2011	02.11.2012

Bu tabloda yardımlaşmayı da içeren bir yönü olan Kurban gibi bir ibadetin her yıl olduğu gibi söz konusu üç yılda tekrarlandığı görülmektedir. Ancak dikkat çeken husus, yardımlaşmayla ilgili bu beş konunun Suriyelilerin Kilis'e gelmelerinin yoğunlaştığı 2012 yılında hutbelerde eksiksiz konu edinildiğidir. Aynı konuların daha önceki yıllarda konu edildiği de edilmediği de olmuştur. Ayrıca sosyal yardımlaşma ve dayanışmada önemli bir role sahip olan zekat konusu 2012 yılında iki defa işlenmiştir.⁵³

⁵¹ eş-Şûrâ 42/52.

⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXV, 151.

⁵³ Vural, Ahmet, *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlihi: Kilis İli Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 2015.

Tablo 2: Mülteci / Suriye vb. konulardan yoğunlukla bahsedilen hutbeler:

N o	Konu	2013	2014	2015
1	Kimsesizlerin Kimsesi Olabilmek		11.07.2014	
2	Birliğimizi, Beraberliğimizi ve Kardeşliğimizi Muhafaza Edelim			11.09.2015
3	Mazlumların Ümidi Olabilmek		18.07.2014	
4	Kimsesizler		11.07.2014	
5	Kimse Kimsesiz Kalmasın		27.06.2014	
6	Manevi Coşkusu Üç Aylar			24.04.2015
7	Kurban	15.10.2013		

Bu tablo incelendiği zaman Suriyeli mültecilerle ilgili konulara en az 2013 yılı içinde okunan hutbelerde yer verildiği görülmektedir. 2014 yılında ise bu yoğunluğun bir önceki ve bir sonraki yıllara göre arttığı açıkça görülmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kilis Müftülüğü aracılığı ile camilerde okuttuğu hutbelerde Suriyeli, mülteci, sığınmacı⁵⁴ gibi daha önce alışık olmadığımız kavramlar hicret, yardımlaşma, dayanışma, ensâr kardeşliği, muhacirlere yardımcı olmak gibi daha önce bildiğimiz kavramlarla birlikte kullanılmıştır. Hutbeler incelendiği zaman çok sayıda ayet ve hadisin mültecilere yardım konusunda hem delil, hem de teşvik unsuru olarak zikredildiği görülecektir.⁵⁵

Dinî ve siyasi söylemde Suriyelilerin durumu muhacirlerin durumuna benzetilmekte, ensâr kardeşliğine vurgu yapılarak yardım ve desteğin devam etmesi hedeflenmektedir. Ancak Suriyelilerin sorunlarının muhacirlerin sorunlarına benzemekle birlikte onlardan ayrılan yönleri de vardır. Barınma ve beslenme sorunu bakımından Suriyeli göçmen ve mültecilerin durumu muhacirlere

⁵⁴ Sığınmacıların İslam Hukuku açısından değerlendirilmesi için bk. Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi", s. 116-123.

⁵⁵ Ayrıntı için bk. <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

benzemektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde gerçekleşen hicrete bakıldığı zaman bunun örgütlü ve planlı bir hareket olduğu, hicreti gerçekleştirenlerin bir lider etrafında birleştikleri, kendi sorunlarını çözmek için etkin oldukları, hicret ettikleri yeri dinî, sosyolojik ve psikolojik bakımdan hicrete hazır hale getirdikleri görülmektedir. Ayrıca hicret nedenlerinin ise dinî gerekçeler olduğu da âşikardır. Suriyeli göçmenler ve mültecilerin ise birlik içinde olmaları, örgütlenmeleri, dinî gayelerle hareket etmeleri vb. konularda muhacirlerden ayrıştıkları görülmektedir. Ancak şurası kesin ki, uluslararası aktörlerin ve yerel örgütlerin çatışmaları arasında çok sayıda insan mağdur olmuştur. Bu mağduriyetin giderilmesi noktasında ensâr kardeşliği söylemi önemli ölçüde yankı bulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kızılay ve sivil toplum örgütleri dinî referansları kullanarak Suriyeli mülteci ve göçmenlerin yaralarını sarmaya çalışmaktadır.

SONUÇ

İhtilaf, farklı yapıya sahip ve sosyolojik bir varlık olan insanlar için kaçınılmaz bir olgudur. Bu durumda ihtilafsız bir hayat meydana getirmeye çalışmak gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir ülkünün peşinde sürüklenmek demektir. Bu nedenle ihtilafları kaldırmaya çalışmak yerine, yönetmek ve çözüme kavuşturmak için çaba harcanmalıdır. İhtilaf yönetimi başarılı biçimde yürütülemezse çeşitli sorunlar kaçınılmaz hale gelir. Göç bağlamında bunları tecrit, sürgün, hicret ve savaş şeklinde sıralamak mümkündür.

Suriye’de yaşanan olaylar da esasında ihtilaf olgusunun geldiği boyutu göstermektedir. İnsan hayatını kolaylaştıran teknoloji ve araçların gelişmesine, eğitim ve öğretim olanaklarının artmasına, insan hak ve özgürlükleri ile ilgili yerel ve uluslararası örgütlerin sayısının artmasına, barış ve insan hakları söyleminin çok sık dillendirilmesine rağmen XXI. yüzyıl dünya tarihinin en büyük trajedilerinden birine Suriye topraklarında tanıklık etmektedir. Ne yazık ki, insanlığın büyük bir kısmı buna sessiz kalmayı sürdürmektedir. Ülkemiz ise bu konuda yardımsever duruşunu sürdürmede kararlılık göstermektedir. Bu duruş sergilenirken Kur’ânî referanslar önemli bir rol oynamaktadır. Suriye’deki olaylar nedeniyle ülkemize sığınan insanların durumunu tespit ve sorunlarına çözüm bulmak için en yetkin makamlar ve sivil toplum örgütleri başta olmak üzere gerçek kişiler ve tüzel kişiler Kur’ânî referanslara başvurumaktadırlar. Bu referansların müslüman halk üzerinde olumlu etkiler meydana getireceği tartışmasızdır. Çünkü Kur’ân etkileyici özelliğe sahip bir kitaptır. Müslüman da Kur’ân’ı rehber edinen bir bireydir. Hal böyle olunca ayetlerin insanları etkilememesi düşünülemez.

Suriyeli mülteciler ve göçmenler muhacir, onlara kucak açan vatandaşlar ise ensâr olarak isimlendirilmiştir. Bu durum Suriyelilerin ülkemize gelmesi ile hicret olgusu arasında bir benzerlik kurulduğunu göstermektedir. Ancak iki durum arasındaki benzeşme sınırlıdır. Suriyelilerin barınma ve iâşe ihtiyaçlarının

karşılanması muhacirlerin sorunlarının ensâr tarafından çözülmesine benzemektedir. Fakat Suriyelilerin sığınma ve göç konusunu örgütleyememeleri, gerek kendi ülkelerinde gerekse dışarıda birlik içinde hareket edememeleri, müesses nizama başkaldırmalarının Hz. Peygamber'in Mekke'deki mücadelesi ile tam olarak örtüşmemesi, sığınacakları veya göç edecekleri yeri siyâsî, dînî, sosyolojik ve psikolojik bakımdan hazırlayamamaları vb. konularda bu kıyaslama hicret, muhacir ve ensâr kavramlarının ifade ettiği anlam örgüsünden uzak düşmektedir.

Suriye'deki sorunlar uluslararası birçok unsurun etki ve izlerini taşısa da, Müslümanların bu soruna bigâne kalmaları doğru değildir. Zira İslâm'ın en temel referansı olan Kur'ân, yardımlaşmayı, dayanışmayı ve mazlumların yanında yer almayı emretmektedir. Ancak Müslümanların sadece bu tür sorunların çözümü noktasında katkı sunmakla yetinmeleri doğru değildir. Çünkü vahyin birey ve toplumdaki istediği değişim, dinamizm ve tavır bununla bağdaşmaz. O halde Müslümanların göçmen ve sığınmacılar başta olmak üzere ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılama noktasında dinin temel prensiplerine göre hareket etmenin yanı sıra, ihtilaf olgusunu dikkate alarak bir yöntem ve hareket tarzı da belirlemeleri kaçınılmaz hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm.
- Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddin Mahmud İbn Abdullah (ö. 1270/1854), *Rûhu'l-ma'ânî fi tefsîri'l-Kur'ân'î'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî* (nşr. Ali Abdulbari Atiyye), I-XV, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Birinci Baskı, Beyrut 1994.
- Arslantürk, Zeki, Amman, M. Tayfun, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul 2001.
- Asım Efendi, Seyyid Ahmed (ö. 1235/1820), *Kâmus Tercümesi*, I-IV, Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1304.
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah İbn Muhammed (ö. 521/1127), *el-İnsâf fi't-tenbîh ale'l-meâni ve'l-esbâbi'l-leti evcebet* (nşr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye), Daru'l-fikr, Dimaşk 1983.
- Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi", II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016.
- Bedr Elmas, *el-İhtilâf esbâbuhu ve davâbidutuhu*, Havliyye Kulliyeti'da'veti'l-İslâmiyye 2002.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud el-Ferrâ (ö. 516), *Maâlimu't-Tenzîl fi't-tefsîr ve't-te'vil*, I-V, Dâru'l-fikr, Beyrut 1985.
- _____, *Meâlimu't-tenzîl* (nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğerleri), I-VIII, Riyad 1993.

• Cemâl Fâruk Cibrîl Mahmûd, “Ehemmiyyetu murââti edebi’l-ihtilâf fi mesâili’l-ilm ve’d-dîn”, Havliyye Kulliyeti’d-da’veti’l-İslâmiyye, Merkezu’l-havlî, Nasr 1998.

• Cevherî, Ebû Nasr İsmail İbn Hammâd (ö. 400/1009), *es-Sihâh tâcu’l-lüğa ve sihâhi’l-arabiyye* (nşr. Ahmed Abdulğafûr Atâr), I-VII, Dâru’l-ilm li’l-melâyin, Birinci Baskı, Beyrut 1990.

• Cide, Ömer, “Ortadoğu’da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din”, II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016.

• Cürçânî, Seyyid Şerîf, *et-Ta’rifât*, Dâru’l-kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1983.

• _____ Şerhu’l-Mevâkıf (Abdurrahman Umeyra), I-III, Dâru’l-Cil, Birinci Baskı, Beyrut 1998.

• Çınar, Mahmut, “Yesrib’e Göç’ten Türkiye’ye Göç’e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016.

• Eren, Erol, *Yönetim ve Organizasyon*, Beta Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul 2001, s. 544.

• Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed İbn Ya’kûb (ö. 817/1414), *Basâiru zevi’t-temyîz fi latâifi’l-Kitâbi’l-Azîz* (nşr. Muhammed Ali el-Bahhâr), I-VI, Mektebetu’l-irşâd, Birinci Baskı, İstanbul 1996.

• Hökelekli, Hayati, “Fitrat”, *DİA*, XIII, İstanbul 1995.

• <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

• İbn Abbâd, Ebu’l-Kâsım İsmail (ö. 385/995), *el-Muhît fi’l-luğa* (nşr. Muhammed Hasen Al Yasin), I-XI, Âlemü’l-kütüb li’l-melâyin, Birinci Baskı, Beyrut 1994.

• İbn Abidinzâde, Alâuddin Muhammed İbn Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 1306/1889), *Kurretu uyûni’l-ahyâr li tekmileti Reddi’l-muhtâr*, I-VIII, Âmire, İstanbul 1307.

• İbn Âşûr, Muhammed Tahir (ö. 1394/1973), *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, I-XXX, Dâru Suhnûn, Tunus, ts.

• İbn Haldûn, Abdurrahman İbn Muhammed (ö. 808/1406), *Mukaddime* (nşr. Deroiş el-Cüveydî), el-Mektebetu’l-asriyye, Birinci Baskı, Beyrut 1995.

• İbn Kayyim, Ebû Abdullah Şemsuddin el-Cevziyye (ö. 751/1350), *es-Savâiku’l-mürsele ale’l-cehmiyye ve’l-muattıla*, I-IV, Dâru’l-âsime, Riyâd ty.

• İbn Kayyim, Ebû Abdullah Şemsuddin el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Zâdu’l-maâd fi heydi hayri’l-ibâd* (nşr. Şuayb Arnâvût), I-VI, Müessesetu’r-risâle, Beyrut 1987.

• İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail (ö. 774/1373), *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîm* (nşr. Sâmî İbn Muhammed es-Selâme), I-VIII, Dâru tîbe, Riyad 1997.

• İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim (ö. 276/889), *Çarîbu’l-Kur’ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakar), Dâru’l-kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1978.

• İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemaluddin Muhammed İbn Mukrim (ö. 711/1311), *Lisânu’l-Arap*, I-XV, Dâru’l-fikr, Birinci Baskı, Beyrut, ts.

- İbn Mülakkın, Sirâcuddîn Ebû Hafs (ö. 804/1401), *Tefsîru'l-ğarîbi'l-Kur'ân* (nşr. *Semir Tâhâ Meczûb*), Birinci Baskı, Âlemu'l-kütüb, Beyrut 1978.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed (ö. 1328/728), *Minhâcu's-sunneti'n-nebeviyye*, I-IV, el-Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrut ts.
- İhvânü's-Safâ, *Rasâilu İhvâni's-Safâ* (nşr. *Ârif Tâmir*), I-V, Menşûrâtu Uveydât, Beyrut-Pâris 1995.
- İsfehânî, Râğıb Ebu'l-Kâsım Hüseyin İbn Muhammed (ö. 502/1108), *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (nşr. *Adnân Dâvûdî*), Dâru'ş-Şâmiyye-Dâru'l-kalem, Birinci Baskı, Beyrut-Dımaşk 1992.
- Karadâvî, Yûsuf el-Karadâvî, *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavır* (trc. *Osman Arpaçukuru*), İlke Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul 1996.
- Kermî, Hasen Saîd, *el-Hâdî ilâ lugati'l-Arap*, I-IV, Dâru Lübnan, Birinci Baskı, Beyrut 1991.
- Mecdî Abdulğaffâr Habîb, *el-Hilâf beyne'd-duât ve mazâhiruhu ve esbâbuhu ve lâcuhu*, Havliyye Kulliyeti usûli'd-dîn (2005), yy.
- Merâğî, Ahmed Mustafa (ö. 1364/1945), *Tefsîru'l-Merâğî*, I-X, Dâru'l-fikr. ys. ts., II, 122.
- Muhammed Ebû Zehra, İbn Ahmed İbn Mustafa (ö. 1394/1974), *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi* (trc. *Sibğatullah Kaya*), Yeni Şafak Yayınları, İstanbul ts.
- Muhammed Esed (ö. 1413/1992), *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsîr* (trc. *Cahit Koytak, Ahmet Ertürk*), I-III, İkinci Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 1997.
- Münâvî, Zeynuddin Muhammed (ö. 1031/1622), *Feydu'l-kadîr şerhu Câmi'i's-sağîr* (nşr. *Ahmed Abdusselam*), I-VI, Dâru'l-âsime, Riyad h. 1409.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, (nşr. *Muhammed Fuad Abdalbaki*), I-V, Dâru'l-hadis, Kahire 1991.
- Nevin A. Mustafa, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet* (trc. *Vecdi Akyüz*), İz Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul 1990.
- Râzî, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ömer (ö. 606/1209), *Mefâtîhu'l-ğayb*, I-XXXII, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Birinci Baskı, Beyrut 1990.
- Reşîd Rızâ (ö. 1354/1935), *Tefsîru'l-Menâr*, I-XII, *el-Heyetu'l-Mısriyyeti'l-âmme li'l-kitâb*, yy. 1983.
- Semîn Halebî, Ahmed İbn Yûsuf (ö. 756/1355), *Umdetu'l-huffâz fi tefsîri eşrafi'l-elfâz* (nşr. *Muhammed et-Tuncî*), I-IV, Âlemu'l-kütüb, Birinci Baskı, Beyrut 1993.
- Seyyid Kutub (ö. 1386/1966), *Fî zılâli'l-Kur'ân*, Dâru'ş-şurûk, Yirmi İkinci Baskı, Beyrut 1994.
- Sezen, Yümni, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İFAV, s. 15.
- Sicistânî, Ebû Bekr Muhammed İbn Azîz (ö. 330/942), *Çarîbu'l-Kur'ân* (nşr. *Muhammed Edîb Abduloâhid Cemrân*), Birinci Baskı, Dâru Kuteybe, yy., 1995.

-
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye*, I-V, Dâru'l-hayr, Dımaşk 1992.
 - Tâhâ Câbir, *Edebu'l-ihtilâf fi'l-İslâm*, el-Ma'hedu'lâlemî li'l-fikri'l-İslâmî, Riyâd 1992.
 - Tantâvî, Muhammed, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'ân'i'l-Kerîm*, Dâru'n-nehda, Kahire 1998, X, 161; Muhammed Avvâme, *Edebu'l-ihtilâf fi mesâüli'l-ilm ve'd-dîn*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1997.
 - Uludağ, Süleyman, "İbn Haldun" *DİA*, XIX, İstanbul 1999.
 - Umerî, Ekrem Ziya, *es-Siratu'n-nebeviyyetu's-Sahîha*, I-II, Mektebetu Ubeykan, Riyad 1998.
 - Vural, Ahmet, *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), Kilis 2015.
 - Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed İbn Muhammed (ö. 1205/1790), *İthâfu's-sâdeti'l-müttakîn bi şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn*, I-X, yy., ts.
 - Zebîdî, Muhibiddin Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murtezâ (ö. 1205/1790), *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs (nşr. Ali Şeyri)*, I-XX, Dâru'l-fikr, Birinci Baskı, Beyrut 1994.

The Concept of Controversy in the Quran and Using Islamic References in terms of Migration*

Halil ALDEMİR**

Abstract

Difference, described inclusively as one's being different from another in terms of speech and manner, reveals itself in various stages of human life. Based on human nature and sociological entity of human, this phenomenon surfaces in several dimensions. In today's world we experience many wars, conflicts, disagreements, exile, migration, war, etc. The Syrian crisis, one of the world's worst disasters happening across the south eastern border of Turkey, is the result of the phenomenon of difference. The concepts of migration, refugee, and migrant and asylum seeker are associated concepts within the Quran and thereby leading aid campaigns to refer to these principles on the issue.

Key words: Quran, difference, migration, hijra, ansar

Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslamî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması

Özet

Bir insanın diğerinden söz ve davranış bakımından farklı olması şeklinde kapsamlı biçimde tarif edilen ihtilaf, hayatın birçok safhasında kendini göstermektedir. Temeli insanın fıtratına ve sosyolojik varlık olmasına dayanan bu olgu, birçok boyutta karşımıza çıkmaktadır. Bugün dünya üzerinde birçok çatışma, ayrışma, tecrit, sürgün, hicret, savaş ve benzeri süreçler yaşanmaktadır. Ülkemizin güneyinde meydana gelen çatışmalar ve insanlık dramı, esasında insanların yaşadığı ihtilaf olgusunun bir sonucudur. Suriye'deki çatışmalar ve gelişmelere paralel olarak göç, sığınma, göçmen ve sığınmacı gibi kavramlar ülkemizde ve İslam âleminde Kur'ânî kavramlarla ilişkilendirilmeye ve yardım kampanyalarında bu konudaki nasların referans gösterilmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, ihtilaf, göç, hicret, ansar

* This paper is the English translation of the study titled "Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslamî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması" published in the 4th issue of *İlahiyat Akademi*. (Halil ALDEMİR, "Kur'ân'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslamî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması", *İlahiyat Akademi*, sayı: 4, 2016, s. 49-68.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Assoc. Prof. Kilis 7 Aralık University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir, faculty member, aldemirhalil@gmail.com, (0348) 814 26 66-1561-1014.

Introduction

There are certain problems related to the differences in the opinions of people from different geographies. These problems may be regarded as too minor to distort the peace and collective living, but humans may also face devastating results such as migration, war, and genocide. Disputes and conflicts in the south of Turkey in the early 21st century reached to an international dimension. This issue, which was mainly based on the difference between people's ideas and opinions, particularly concerned Turkey in certain issues such as migration and asylum-seeking. Many Syrians fled their countries and migrated or took refuge in various countries, especially Turkey. People have followed different methods and styles in their statements and behaviors, which was the main reason for this issue. Therefore, this study presents the main source of disputes between the people in accordance with the verses. The dimensions of these disputes that may cause migration and asylum-seeking will be reflected later. Finally, use of Islamic references regarding the issue of migration will be mentioned.

Various activities regarding the topic of migration, migrants' issues, asylum-seeking, asylum-seekers and their problems are conducted in Turkey and many other countries. A significant part of these activities is conducted on an international scale. With the Syrian crisis, it is clear that the people of the region and academicians of divinity literature focus on migration and migrants' issues. This study was conducted to examine this recent orientation.

I. Basic sources of disputes

Ihtilaf (dispute) was derived from the base "خلف" meaning "*Staying behind what is good, ideal or authentic.*"¹ As a concept, dispute can be explained as "*A person following a different style in his/her statements and behaviors than the others*"²

Reasons of dispute vary by people to people, society to society and geography to geography. According to the Quran, it is possible to classify the reasons of dispute under four titles, namely, psychological, social, ethical, and political. However, there are two main concepts on which these reasons are based: one's natural characteristics and presence as a social creature.

¹ Ibn Abbad, *al-Mukhit fi al-lughah*, IV, 345-350; Jawhari, *as-Sikhah*, IV, 1353-1358; Ibn Manzoor, *Lisan al-Arab*, IX, 82-97; Zabidi, *Taju al-arus*, XII, 184-202; Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, III, 570-572; Karmi, *al-Hadi ila lughat al-Arab*, I, 661.

² Isfahani, *Mufradat*, p. 294; Samin Halabi, *Umdat al-huffaz*, I, 603; Firuzabadi, *Basair*, II, 562; Alusi, *Ruhu al-maani*, IX, 415; Tantawi, *at-Tafsir al-wasit*, X, 161; Muhammad Awama, *Adab al-ihtilaf*, p. 8; Cemal Faruk Cibril Mahmud, "Ahammiyyatu muraati adab al-ihtilaf", 12/569; Bedr Elmas, "al-Ihtilaf", 16/1, 361; Majdi Abdulghaffar Khabib, "al-Hilaf", 22/2, 1880.

A) Relationship Between Dispute and Natural Characteristics

There are certain characteristics that set all people apart and that are adopted naturally, which are called natural characteristics.³ People are naturally different than one another because God created people differently regarding their bodies, minds, ideas, and spirits. People differ from each other by their opinions, orientations, pleasures, properties and perceptions to events just like their appearances, voice tones and fingerprints differ.⁴

There is a deep relationship between natural characteristics and thinking, perceiving properties, and displaying behaviors because All people carry the traces of their natal characteristics that affect their statements and behaviors. Thus, it is natural for people to differ in terms of perceiving people, thinking, and behaving. The relationship between natural characteristics and disputes becomes clear in this point. To explain more clearly, different characteristics can be perceived when social people start to establish relationships with others. However, disputes become inevitable between people when different minds combine with different ideas, educational levels, and cultural characteristics.

The basic reason for the disputes between the relationships of people is that people have different natural characteristics which naturally appear during the communications between them because people's desires and wishes clearly differ based on their natural characteristics. Everybody understands events and actions by their personal characteristics and orientations. Spinoza made the following statement in this regard: "What makes us look good is not our opinion, but our tendencies." Accordingly, orientation is related to the perception of "beauty and ugliness" in good deeds and opinions. William James stated the following in this regard: "The history of philosophy is, in fact, the history of the clash of human beings. This conflict reflects the same state in literature, science, and wisdom."⁵

Let us imagine a society free of natural differences. A society full of people who are equal in all aspects. It would be impossible to live in such a society and to form social relationships. Thus, God Almighty created people to be different to one another and to need each other.⁶

Differences between people's ideas are natural, which is a result of people's ability to think and evaluate. This characteristic of people causes them to express various and different ideas based on the differences in their specific thinking and

³ For more detailed information about natural characteristics, see: Hökelekli, Hayati, "Fitrat", *DİA*, XIII, 47-48.

⁴ see: *Rasailu Ikhwani as-Safa*, III, 333; Yusuf al-Qaradawi, *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavır*, p. 83; Taha Jabir, *Adab al-ihtilaf*, p. 11, 24.

⁵ Muhammad Abu Zahra, *Mezhepler Tarihi*, p. 18.

⁶ Taha Jabir, *ibid.*, p. 11.

evaluating mechanisms. These characteristics are the blessings granted by God to the humans. Therefore, depriving people of using their characteristics of explaining their ideas and beliefs is not rationally and spiritually appropriate. What is rationally and spiritually appropriate is to accept the differences between the opinions so that people's energy is not distorted or consumed in conflicts and disputes.⁷

The Quran has verses indicating the impacts of natural characteristics over one's behaviors: One of these is closely related to this topic. The text of this verse is as follows: *فَلْ كُلُّ يَعْمَلْ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرُبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا*⁸ The term "شَاكِلَةٌ" in this verse meant road, borough, nature, intention, and characteristics.⁹ Raghib al-Isfahani (d. 502/1109) explained this term as the personality attributed to a person and stated that one's characteristics affect one's statements and actions.¹⁰ Batalyawsi (d. 521/1127) indicated that disputes are in the nature of people with the following verse: *And they swear by Allah their strongest oaths [that] Allah will not resurrect one who dies. But yes - [it is] a true promise [binding] upon Him, but most of the people do not know. [It is] so He will make clear to them [the truth of] that wherein they differ and so those who have disbelieved may know that they were liars.*¹¹ According to him, our creation has this structure. All disputes can be cleared only when our structure is terminated and transformed into another creation.¹²

To sum up, disputes start when the conditions for differences emerge. The primary condition here is that a creature that has different perception skills and structure than the others should be present. This basic condition is present in people, which is the first door opening to conflicts.

B) Humans as Social Creatures

People always live in societies, which is an undeniable fact known throughout the history. They can be seen living in groups no matter when they lived in the past because the first humans were not single but a group. People's journey on this world started with two people. The Quran explains this case as follows: "O mankind! Fear your Lord, who created you from one soul and created from it

⁷ Nevin A. Mustafa, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet*, p. 81.

⁸ al-Isra 17/84. The verse is explained as follows: "Say: Each works according to his manner, but your Lord is most knowing of who is best guided in way."

⁹ Ibn Qutaybah, *ibid.*, p. 260; Sijistani, *ibid.*, p. 287-288; Ibn Mulakkin, *ibid.*, p. 222; Shawkani, *Fathu al-Qadir*, III, 351.

¹⁰ Isfahani, *Mufradat*, p. 462.

¹¹ an-Nahl 16/38-39.

¹² Batalyawsi, *al-Insaf*, p. 27.

its mate and dispersed from both of them many men and women."¹³ In addition, the verse "And We said, "Go down, [all of you], (as enemies to one another, and you will have upon the earth a place of settlement and provision for a time!"¹⁴ clearly indicates that people's lives on the earth started collectively. The first two humans created can be regarded as a group if the concept of group is used in its broadest sense to reflect all sorts of aggregation.¹⁵

People have disliked living alone, become social naturally and needed others from the first moment they emerged on the world, which is what is meant by being social. People have both personal and social needs. Some of their needs appear as the common requirements with social, cultural, economic, and political characteristics while some of their needs can be grouped as material and spiritual. These needs form the non-coincidental groups by combining the natural and psychological factors.¹⁶ Therefore, social relationships are formed between both people and groups.

The fact that people are social creatures is reflected in the Islamic literature as "الإنسان مدني بالطبع" (*People are naturally social*)¹⁷. Ibn Khaldun¹⁸ (d.808/1406), who is called "the historian of culture", "historical philosopher", "sociologist", "economist" and "political theoretician", and who is accepted as the founder of sociology by many local and foreign scientists, stated that humans definitely need to live a social life and this is the only way for them to maintain their life.¹⁹ Ibn Qayyim (d. 751/1350) stated that it is obligatory for people to live a social life, and he mentioned the conflicts that may arise between the people with different ideas and wills.²⁰

¹³ an-Nisa 4/1.

¹⁴ al-Baqarah 2/36.

¹⁵ Yünni Sezen, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, p. 15.

¹⁶ Sezen, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, p. 15. Also see: Ibn Qayyim, *as-Sawaik al-mursala*, II, 641; Ibn Khaldun, *Mukaddima*, p. 46-48; Jurjani, *Sharhu al-Mawaqif*, III, 337; Rashid Riza, *Tafsir al-Manar*, II, 224.

¹⁷ Isfahani, *Mufradat*, p. 94; Razi, *Mafatih al-ghaib*, VI, 162, XXVI, 174, XXIX, 211; Ibn Taymiyya, *Minhaju as-sunmati an-nabawiyya*, VI, 382; Ibn Qayyim, *Zadu al-maad*, III, 15, *as-Sawaik*, I, 342, II, 641; Ibn Khaldun, *Mukaddima*, p. 46; Jurjani, *Sharhu al-Mawaqif*, III, 337, 366; Zabidi, *Ithafu as-sada*, I, 333; Munawi, *Faidu al-qadir*, VI, 328; Alusi, *Ruhu al-ma'ani*, I, 145; Ibn Abidinza, *Qurratu uyun al-akhyar*, II, 17. Rashid Riza, *Tafsir al-Manar*, II, 224; Maraghi, *Tafsir al-Maraghi*, II, 122.

¹⁸ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, p. 115. For more detailed information about Ibn Khaldun, see Uludağ, Süleyman, "Ibn Khaldun" *DİA*, XIX, 538-555, XX, 1-12.

¹⁹ Ibn Khaldun, *Mukaddima*, p. 46.

²⁰ Ibn Qayyim, *Zadu al-maad*, III, 15.

The formation of disputes between the people is directly related to the fact that humans are social creatures, which is reflected by Shia — an Islamic sect — as an evidence to their beliefs. This sect defending that Ali (d. 40/660) should be the caliph after the Prophet Muhammad aimed to support this idea with the fact that humans are social creatures. According to the followers of this sect, unfair acts and deceptions between the people are inevitable due to humans' characteristics. One of the parties in a relationship would aim to capture the opportunities of the other party. Therefore, an imam (leader) that could protect people from the torments is needed.²¹

The points reflected up to this section indicate that Islamic scholars act in the awareness that humans are social creatures, and that their such characteristics pave the way for disputes. It is fair to state that humans as social creatures establish relationships with others to meet their certain needs, which is the obligatory result of their natural characteristics. In other words, individuals and groups interact with other individuals and groups while making an effort to achieve a goal, and this is how the system of relationships is born.²² These relationships are formed in certain processes. These processes can be gathered under two main titles, namely, "*combining*" and "*separating*" processes. Combining processes consist of cooperation, accordance, and integration while separating processes include competition-conflicts and differentiation.²³ These are based on the communication between people with different structures and needs.

There are two main conditions for the emergence of disputes between people, groups, societies, and states. One of them is the presence of people who naturally have different perceptual characteristics as mentioned in the previous title while the other is the establishment of social relationships by people with this characteristic. Disputes only emerge on a social ground. If the people were not social creatures, different perceptual characteristics would not cause mutual disputes.

II. Dimensions of Dispute

Dimensions of dispute may be classified from many aspects. These dimensions can be classified as isolation, exile, migration, and war considering the verses of the Quran and concepts of migration and asylum-seeking. An ascending order regarding the harms and effects was applied in this classification.

²¹ Ibn Taymiyya, *Minhaj*, VI, 382-383.

²² Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, *Sosyoloji*, p. 337.

²³ Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, *Sosyoloji*, p. 339.

A) Isolation

While speaking about the characteristics of believers, the Quran reflects that they resist difficult situations and respond to malevolence with benevolence.²⁴ At the same time, it is pointed out that despite the prevailing religious themes and traditional way of life, all kinds of material and moral pressures, social isolation and boycotts are being subjected to by their own communities.²⁵

It is understood that the disbelievers sometimes aimed to reach a common ground with the prophets to solve mutual issues. They asked prophets to exclude the poverty-stricken people around them for that purpose. However, God did not permit this. A case similar to the one narrated in Noah's anecdote²⁶ was experienced the era of the Prophet Muhammad.²⁷ Polytheists planned to exclude poor believers such as Abdullah ibn Mas'ud (d. 32/653) and Bilal al-Khabashi (20/641), which was rejected in the Quran. God ordered the following in this regard: "*And do not send away those who call upon their Lord morning and afternoon, seeking His countenance!*"²⁸

The extensive disputes between the polytheists and believers in Mecca were distorting the relationships between these sides. Muslims were exposed to angry faces, verbal assaults and physical violence. Believers were living separately from the society.²⁹ The following can be understood in this regard: Among the sides in dispute, the more powerful one with the authority to impose sanction may attempt to isolate the other side. This isolation may occur in a narrow area or in a broad sense like the boycott the polytheists in Mecca applied against Muslims. Many forms of isolation are implemented on a social and international basis in the present time. Regarding the tragedy in the south of Turkey which is clearly present before the entire globe, isolation and boycott is implemented by the system and various sections in many areas of Syria.

B) Exile

There is similarity between migration and exile because one leaves his/her own country in both concepts. Migration takes place as a precautionary behavior in a society where it is impossible to live by beliefs, while exile takes place after the dominant group of a society drives the opposite side away from their country. Those

²⁴ al-Qasas 28/54.

²⁵ Sayyid Qutub, *fi Zilal*, V, 2701; Muhammad Asad, *Kur'ân Mesajî*, II, 794.

²⁶ Hud 11/27, 29; ash-Shura 26/111-115.

²⁷ Muslim, "Fadail as-sahaba", 45.

²⁸ al-An'am 6/52.

²⁹ Umari, *as-Sirat an-Nabawiyya*, I, 169.

who exile a person or group do not think that the people being exiled would think or act like them, and they believe that living with them would cause problems for their society.

The Quran mentions issue of exile through different verses. These can be grouped in two categories as the exile performed by the representatives of revelation and the exile to be performed against the representatives of revelation. The Quran defines the exile by Muslims as God's will.³⁰ Thus, Muslims' act of exiling Bani Nadir, the Jews, from Madinah was approved by God.

When prophets started to fulfill what was ordered to them, they also shook the beliefs, economic structures, and political balances of their societies because the societies they were ordered to guide abandoned the tawhid ideology, and their political and financial systems were accordingly affected. As seen in the example of Prophet Shuaib, people who wanted to maintain their beliefs, traditions, and positions threatened the Prophet stating that he would be exiled.³¹ The case of the Prophet Lot, it was recommended that the Prophet and his affiliates be exiled.³²

Polytheists who saw interest in the Islamic society did not hesitate to threaten the Muslims coming as muhajir from Mecca saying that they would be exiled from their cities when they saw their chances.³³ However, they failed to fulfill their threats. They failed to reflect the ideological differences with the Muslims into practice, and they preferred to stay in the Islamic society and act secretly. Similarly, certain greedy members of Shuaib's nation when the Prophet planned to exile Bani Nadir³⁴, who attempted to assassinate the Prophet and who was distorting the internal peace in Madinah, polytheists recommended Bani Nadir to resist³⁵ and promised that they would help him which they failed to do later.

It is fair to state that advanced disputes reach a new dimension with exile. When a different voice in a society cannot be controlled by the dominant authorities, exile is regarded as the only option. Both Muslims who supported the revelation and those who wanted to suffocate the divine message applied this method. The Quran approved the first group but regarding the second group, the people to be exiled were deemed right, which indicates that the Quran approves exile based on the reasonable grounds in line with the religious principles. Muslims can apply this method when necessary. However, it should be noted that believers may face exile in certain cases because believers may sometimes be wrongly exiled.

³⁰ al-Hashr 59/3.

³¹ al-A'raf 7/88.

³² an-Naml 27/56.

³³ al-Munafikun 63/8.

³⁴ al-Umari, *as-Sirat an-Nabawiyya*, I, 306-307.

³⁵ al-Hashr 59/11.

C) Migration

If the differences in a society or state cannot be solved, one may obligatorily leave the places they regard as their home countries in which they grew. The Prophet faced severe opposition and resistance when he started to invite people to Islam in Mecca. Opposition of the polytheists from Mecca to revelations caused the Prophet and his companions to leave their homes and migrate to Madinah. Therefore, many verses indicated the concept of migration and migrants.³⁶

Migration means that believers who cannot live as required by their religion in a society migrate freely to the region where they will live their faith. People escape from pressures to freedom in migration.

It cannot be stated that the disputes between Muslims and the Mecca public ended with the separation of places following the migration of Muslims. On the contrary, sanctions imposed during the disputes in a society were brought to the level of disputes between two societies living in two different geographies. Muslims did not have the possibility to act freely in the first concept of migration. Regarding the second, Muslims could have a better environment for learning the revelations or living their religion although the dispute between them reached the level of war in this stage. Ideological difference between the sides that was based on beliefs reached a new level upon migration, which did not end the disputes between the people from Mecca and Muslims but provided a new level that could be regarded as an international conflict instead. Moreover, Muslims gained a new dynamism in this regard.

The Quran indicates that the Prophet Abraham, one of the Prophet ancestors of the Prophet Muhammad, had to migrate, too.³⁷ Accordingly, it is fair to state that migration was a method used by the Prophets who faced the opposition of nations in certain periods of the history.

It is possible to universalize the concept of migration considering its historical roots. In other words, the disputes of a society may cause the non-dominant side to leave its country. However, using this method does not mean ending the current dispute between sides. On the contrary, the concept of dispute gains a new dimension, and dispute becomes greater considering the homesickness, relatives, lands, houses, and valuable properties left behind, and belief and opinion-based differences along with the malevolent treatments of the dominant actors in a society.

³⁶ Ali 'Imran 3/195; an-Nisa 4/89, 97; at-Tawba 9/20; al-Isra 17/76; al-Haj 22/40; an-Nur 24/22; al-Qasas 28/85; Muhammad 47/13; al-Mumtahina 60/10.

³⁷ al-Ankabut 29/26.

D) War

The Quran has verses regarding wars. Some of them indicate the wars before the Prophet while some reflect the wars in the Prophet's³⁸ era.³⁹ The wars indicated for the Prophet's era include the ones fought between the two most powerful empires of the era reigning outside the Islamic regions.⁴⁰ These verses indicate that the conflicts between the people caused wars in different periods. In other words, people chose battling to reach their various goals and neutralizing the people who seemed to be opponents against them.

The most interesting wars among the ones mentioned in the Quran was the Battle of Badr, which is a significant example indicating the point where disputes can bring people. This battle was fought between the people who had blood relation and who lived in tribes.

The Prophet's call for the religion of God, the public of Mecca started to react negatively, and disputes based on belief-related differences emerged even in families although the tribal ideologies were still dominant. Divisions occurred in certain families with the migrations. After disputes between people reached the level of wars, family members stood on different sides and even opposed one another. The Battle of Badr is important in this regard. Abu Ubaidah (d. 18/639) killed his father Abdullah who fought alongside the polytheists.⁴¹ Abu Bakr (d. 13/654) wanted to duel his son acting in line with Mecca public, but he was denied by the Prophet.⁴² Omar (d. 23/643) killed As Ibn Hisham, his uncle(d. 2/624). Other wars between the Muslims and polytheists from Mecca are also the interesting examples regarding this study. For example, Musab ibn Umair (d. 3/625) killed his brother Ubaid (d. 3/625) in the Battle of Uhud.⁴³

The Quran does not criticize such disputes between the family members because The Quran aims to establish a society with belief-based integrity. Therefore, while mentioning the characteristics of believers, the Quran indicates that no friendship is to be displayed against fathers, sons, siblings, and relatives who oppose to God.⁴⁴

These disputes caused people, even those with the closest relation, to fight on different sides. Muslims of the first era who lived in tribes had such social disputed and divisions, which indicates the extensiveness of the conflicts of the era. In

³⁸ al-Baqarah 2/249-251.

³⁹ Ali 'Imran 3/13, 123; at-Tawba 9/25.

⁴⁰ ar-Rum 30/1-6.

⁴¹ Ibn Qasir, *Tafsir*, VIII, 54.

⁴² Baghawi, *Anvaru at-tanzil*, V, 336.

⁴³ Baghawi, *Anvaru at-tanzil*, V, 336.

⁴⁴ al-Mujadala 58/22.

addition, the Quran reports that ahl al-kitab fought with one another due to disputes.⁴⁵ People of the same religion had disputes for different reasons.⁴⁶ For instance, Jewish people fought with each other. The fights between Christian people were more serious. The historical evidences indicate that sects were divided into different branches and caused Christians to have intra-sectarian disputes to the degree that they fought with one another.⁴⁷ Sale (d. 1149/1736), a Western researcher, described the internal disputes of Christians as follows:

"If you read church history carefully, you can realize that people have started to manipulate Christianity since the third century, which have arisen from religious authorities' desires, disputes, conflicts in insignificant matters, never-ending discussions and other factors fueling the division between the people. The Christians rushed to satisfy their desires, resorting to all kinds of despicable, jealousy and violence, almost erasing Christianity from history. They had severe debates regarding how they should understand their religion. Many myths and disorders emerged in these dark ages."⁴⁸

Considering the topics related to war in the Quran, it is fair to state that war is one of the worst dimensions of disputes between the people of various stages of history. The conflicts between the Syrian people today reflect the final point where people with blood and religious relation fight with each other due to religious, sectarian, and political reasons.

III. Using Islamic References as a Solution

When disputes reach certain dimensions such as isolation, exile, migration, and war, other problems emerge, too. Personal and social traumas, deep issues, psychological and sociological disengagement, and material and spiritual losses may be among these problems. These issues experienced in a state can have an international identity later. The Syrian issue has gained a global identity in time and caused Turkey to have certain issues. Turkey has embraced those fleeing the civil war in Syria due to certain reasons such as neighboring, religious, cultural, and historical ties, and it must undertake certain issues in this regard. The greatest issue is to meet basic needs, such as accommodation and provision of consumables, of people taking refuge in Turkey. Religious references have been used in this point. Employing these references for the people of a country, the population of which is mostly Muslim, is an accurate attitude bringing the country closer to its goals.

⁴⁵ al-Baqarah 2/253.

⁴⁶ For an assessment regarding the initiation of migrations due to wars arising from religious reasons, see: Ömer Cide, "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din", p. 489-495.

⁴⁷ Rashid Riza, *Tafsir al-Manar*, IX, 7.

⁴⁸ Umari, *as-Sirat an-Nabawiyya*, I, 131.

The people in Turkish society, ranging from political actors to opinion leaders, from non-governmental organizations to people making contributions personally, used the concepts in the Quran for the description of Syrians' status and solution of their problems.⁴⁹ Moreover, we realize that political speeches, charity campaigns, television and radio programs, organizations and sermons often mention Islamic cooperation, contribution, alms, aids, migration, muhajir, Ansar, and brotherhood.⁵⁰ The Quran has characteristics influencing and activating the society, which is described by God in the Quran as follows: " وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا / And thus We have revealed to you an inspiration of Our command.⁵¹ The term "inspiration" in this verse has been interpreted as the Quran's blessing of life to society.⁵² The changes and transformation of the era when the Quran was revealed indicates such influence of revelations.

Accordingly, references in the Quran were actively used by various institutions, particularly The Presidency of Religious Affairs, and non-governmental organizations in the issue of aids for Syrian migrants and refugees. Thus, people's religious emotions were triggered, and aids were delivered to those in need. Looking at the sermons read in Kilis, a Turkish city with migrants and refugees more than its population, will help understand the case more easily.

Table 1: The helping-related sermons read and repeated between 2010 and 2012

No	Subject	2010	2011	2012
1	Alms and Its Importance	20.08.2010	12.08.2011	22.06.2012-03.08.2012
2	Migration	03.12.2010		09.11.2012
3	Association and Its Importance in Islam	30.04.2010		11.05.2012
4	Eid al-Adha	12.11.2010	04.11.2011	19.10.2012
5	Vicinity Rights		14.01.2011	02.11.2012

This table indicates that a prayer occasion like Eid al-Adha that is executed every year is repeated every three years. However, the interesting point here is that

For an evaluation regarding the evolution of religious perceptions and religious ideology arising from the interactions based on the migrations, see Mahmut Çınar, "Yesrib'e Göç'ten Türkiye'ye Göç'e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", p. 232-237.

⁵⁰ For the sermons of Kilis Muftiate read in mosques, see <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

⁵¹ ash-Shura 42/52.

⁵² Ibn Ashur, *at-Tahrir wa't-tanwir*, XXV, 151.

five topics related to helping were constantly mentioned in the sermons read in 2012 when Syrians intensively took refuge in Kilis. The same topics were sometimes mentioned in previous years. In addition, the issue of alms that has a significant role in social contributions and cooperation was examined twice in 2012.⁵³

Table 2: Sermons commonly mentioning the issues such as refugees and Syria:

No	N	Subject	2013	2014	2015
1		Being the Relative of Solitary People		11.07.2014	
2		Let's Protect Our Unity, Integrity and Brotherhood			11.09.2015
3		Being the Hope of Suffering People		18.07.2014	
4		Solitary People		11.07.2014	
5		Nobody Should be Solitary		27.06.2014	
6		Three Months with Spiritual Enthusiasm			24.04.2015
7		Eid al-Adha	15.10.2013		

This table indicates that the topics related to Syrian refugees were included the least in the sermons read in 2013. This frequency increased in 2014 when compared to previous and following years.

The concepts of Syrian, refugee and asylum-seeker⁵⁴, which we were not familiar with, read in the mosques upon the instruction of Kilis Muftiate under the Presidency of Religious Affairs were collectively used with the known concepts such as migration, helping, cooperation, Ansar brotherhood, and helping the

⁵³ Vural, Ahmet, *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlihi: Kilis İli Örneği*, (Unpublished Master's Thesis), Kilis 7 Aralık University, Institute of Social Sciences, Kilis 2015.

⁵⁴ For the evaluation of asylum-seekers in terms of Islamic Law, see Hüseyin Baysa, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi", p. 116-123.

muhajirs. These sermons indicate that many verses and hadiths were mentioned as the evidences and stimulants regarding aids to refugees.⁵⁵

The case of Syrians appears similar to that of muhajirs. The aim here is to maintain the aids and support by emphasizing the Ansar brotherhood. However, in addition to the similarities, there are differences between the issues of Syrians and muhajirs. The state of Syrian migrants and refugees regarding the issue of accommodation and provision of foods seem similar to that of muhajirs. The migration that took place in the era of the Prophet Muhammad (p.b.u.h.) indicates that it was an organized and planned movement, that those who migrated united around a leader, that they were effective in solving their problems, and that they made the places they migrated as a religiously, sociologically, and psychologically ready environment. In addition, it is clear that the reasons for migration were based on religious affairs. Syrian migrants and refugees differed from muhajirs regarding being in unity, getting organized, and acting for religious purposes. It is certain that many people have been victimized in the disputes between the international actors and local organizations. The discourse of Ansar brotherhood had a great impact in compensating these victimizations. The Presidency of Religious Affairs, Red Crescent and non-governmental organizations aim to solve the problems of Syrian refugees and asylum-seekers by using the religious references.

CONCLUSION

Dispute is an inevitable fact for the people with different structures acting as a sociological creature. Making an effort to live a dispute-free life means nothing but following the goals that are impossible to fulfill. Therefore, the aim should be to manage and solve the disputes instead of attempting to solve them. If dispute management cannot be executed successfully, various problems become inevitable. These problems include isolation, exile, migration, and wars regarding the topic of migration.

The issues in Syria reflect the dimension of disputes. Although the technological tools and opportunities that make humans' lives easier have developed, educational opportunities increased, the local and international organizations of human rights and freedoms increased, and discourses related to peace and human rights are more mentioned than ever, one of the greatest tragedies of 21st century is taking place in Syria. Unfortunately, most of the people remain silent against this situation there. However, Turkey maintains its philanthropist approach in this case. References from the Quran play a key role in this process. Natural and legal persons, particularly the authorities with the highest power and non-governmental organizations, use the references from the Quran to

⁵⁵ For detailed information, see <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

determine and solve the problems of Syrians who have taken refuge in Turkey. It goes beyond doubt that these references have positive effects over the Muslim public because the Quran is an influential book. Muslims are the people regarding the Quran as their guides. Therefore, verses inevitably affect people.

Syrian refugees and migrants are named as muhajir while those welcoming them are Ansar. This shows that Syrians' migration to Turkey appears similar to the concept of Islamic migration in the past. However, the similarities between these concepts are limited. Meeting Syrians' need for accommodation and consumables appears similar to the solution of muhajirs' problems by the Ansar. Moreover, this comparison does not relate with the lexical pattern reflected by the concepts of migration, muhajir and Ansar in the cases where Syrians failed to organize asylum-seeking and migration plans and to act in unity in their countries and other countries, where their resistance to the established order did not match with the fight of the Prophet in Mecca, and where they failed to make the places they would migrate politically, religiously, sociologically, and psychologically ready.

Although the issues in Syria bear the traces and influences of many international subjects and objects, it is not appropriate for Muslims to be uninterested against this issue because The Quran, the most important reference of Islam, orders people to help and cooperate with each other and help the suffering. It is not appropriate for Muslims to solely provide contributions to the solution of these problems because the changes, dynamism, and attitudes revelations order do not match with such uninterested actions. Thus, it has become inevitable for Muslims to act in line with the basic religious principles and to determine a method and a plan of action considering the concept of disputes for meeting the needs of people, particularly the migrants and asylum-seekers.

REFERENCES

- Abu Zahra, Muhammad Ibn Ahmad Ibn Mustafa (d. 1394/1974), *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi* (trans. Sibghatullah Kaya), Yeni Şafak Yayınları, Istanbul trans.
- Al-Quran Al-Kareem.
- Alusi, Abu as-Sana Shiabuddin Mahmood Ibn Abdullah (d. 1270/1854), *Ruhu al-ma'ani fi tafsiri al-Qur'an'i al-azim wa's-sab'i al-masani* (published by: Ali Abdulbari Atiyya), I-XV, Daru al-kutubi al-ilmiyya, First Edition, Beirut 1994.
- Arslantürk, Zeki and Amman, M. Tayfun, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, Fourth Edition, Istanbul 2001.
- Asad, Muhammad (d. 1413/1992), *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsîr* (trans. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I-III, Second Edition, İşaret Yayınları, Istanbul 1997.

- Baghawi, Abu Muhammad al-Husain ibn Mas'ud al-Farra (d. 516), *Maalimu at-Tanzil fi at-tafsir wa't-ta'wil*, I-V, Daru al-fiqr, Beirut 1985.
- _____, *Maalimu at-tanzil (published by: Muhammad Abdullah an-Namr et al.)*, I-VIII, Riyadh 1993.
- Batalyawsi, Abu Muhammad Abdullah Ibn Muhammad (d. 521/1127), *al-Insaf fi at-tanbih ala al-mani wa'l-asbab al-lati awcabat (published by: Muhammad Ridwan ad-Daya)*, Daru al-fiqr, Damascus 1983.
- Baysa, Hüseyin, "*İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi*", Second International Middle East Conferences, Kilis 2016.
- Cide, Ömer, "*Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din*", Second International Middle East Conferences, Kilis 2016.
- Çınar, Mahmut, "*Yesrib'e Göç'ten Türkiye'ye Göç'e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme*", Second International Middle East Conferences, Kilis 2016.
- Efendi, Asım (d. 1235/1820), *Kâmus Tercümesi*, I-IV, Matbaa-i Bahriyye, Istanbul 1304.
- Elmas, Bedr, *al-Ihtilaf asbabuhu wa dawabidutuhu*, Hawliyya Kulliyati Da'wati al-Islamiyya 2002.
- Eren, Erol, *Yönetim ve Organizasyon, Beta Yayınları*, Beşinci Baskı, Istanbul 2001, p. 544.
- Firuzabadi, Majduddin Muhammad Ibn Ya'qub (d. 817/1414), *Basairu zawi at-tamyiz fi lataifi al-Kitabi al-Aziz (published Muhammad Ali al-Bahhar)*, I-VI, Maktabatu al-irshad, First Edition, Istanbul 1996.
- Hökelekli, Hayati, "*Fitrat*", *DİA*, XIII, Istanbul 1995.
- <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.
- Ibn Abbad, Abu al-Qasim Ismael (d. 385/995), *al-Mukhit fi al-lugha (published by: Muhammad Hasan Al Yasin)*, I-XI, Alemu al-kutub li al-malayin, First Edition, Beirut 1994.
- Ibn Abidinadah, Alauddin Muhammad Ibn Muhammad ad-Dimashqi (d. 1306/1889), *Kurratu uyuni al-ahyar li takmilati Raddi al-mukhtar*, I-VIII, Amira, Istanbul 1307.
- Ibn Ashur, Muhammad Takhir (d. 1394/1973), *Tafsiru at-tahrir wa't-tanwir*, I-XXX, Daru Suhnun, Tunisia, trans.
- Ibn Khaldun, Abdurrahman Ibn Muhammad (d. 808/1406), *Mukaddimah (published by: Darwish al-Juwaydi)*, al-Maktabatu al-asriyya, First Edition, Beirut 1995.
- Ibn Manzur, Abu al-Fadl Jamaluddin Muhammad Ibn Muqrim (d. 711/1311), *Lisanu al-Arap*, I-XV, Daru al-fiqr, First Edition, Beirut, trans.
- Ibn Mulakkin, Sirajuddin Abu Hafs (d. 804/1401), *Tafsiru al-gharibi al-Qur'an (published by: Samir Taha Majzub)*, First Edition, Alamu al-kutub, Beirut 1978.
- Ibn Qasir, Abu Al-Fida Ismail (d. 774/1373), *Tafsiru al-Qur'ani al-Azim (published by: Sami Ibn Muhammad as-Salama)*, I-VIII, Daru tiba, Riyadh 1997.

- Ibn Qayyim, Abu Abdullah Shamsuddin al-Jawziyya (d. 751/1350), *as-Sawaiku al-mursala ala al-jahmiyya wa'l-muattila*, I-IV, Daru al-asima, Riyadh ty.
- Ibn Qayyim, Abu Abdullah Shamsuddin al-Jawziyya (d. 751/1350), *Zadu almaad fi haydi hayri al-ibad* (published by: Shuaib Arnawut), I-VI, Muassasatu ar-risala, Beirut 1987.
- Ibn Qutaybah, Abu Muhammad Abdullah Ibn Muslim (d. 276/889), *Gharibu al-Qur'an* (published by: Sayyid Ahmad Sakar), Daru al-kutubi al-ilmiyya, Beirut 1978.
- Ibn Taymiyyah, Abu al-Abbas Taqi ad-Din Ahmad (d. 1328/728), *Minhaju as-sunnati an-nabawiyya*, I-IV, al-Maktabatu al-ilmiyya, Beirut trans.
- Ikhwanu as-Safa, *Rasailu Ikhwani as-Safa* (published by: Arif Tamir), I-V, Manshuratu Uwaitat, Beirut-Paris 1995.
- Isfahani, Raghیب Abu al-Qasim Husein Ibn Muhammad (d. 502/1108), *Mufradatu alfazi al-Qur'an* (published by: Adnan Dawudi), Daru ash-Shamiyya-Daru al-qalam, First Edition, Beirut-Damascus 1992.
- Jamal Faruk Djibril Mahmood, "Ahammiyyatu muraati adabi al-ihtilaf fi masaili al-ilm wa'd-din", Hawliyya Kulliyati ad-da'wati al-Islamiyya, Markazu al-hawli, Nasr 1998.
- Jawhari, Abu Nasr Ismail Ibn Hammad (d. 400/1009), *as-Sihah taju al-lugha wa sihahi al-arabiyya* (published by: Ahmad Abdulghafoor Atar), I-VII, Daru al-ilm li al-malayin, First Edition, Beirut 1990.
- Jurjani, Sayyid Sharif, *at-Ta'rifat*, Daru al-kutubi al-ilmiyya, Beirut 1983.
- _____ *Sharhu al-Mawakif* (Abdurrahman Umeyra), I-III, Daru al-Jil, First Edition, Beirut 1998.
- Karmi, Hasan Said, *al-Hadi ila lugati al-Arap*, I-IV, Daru Lubnan, First Edition, Beirut 1991.
- Majdi Abdulghaffar Habib, *al-Hilaf bayna ad-duat wa mazahiruhu wa asbabuhu wa ilajuhu*, Hawliyya Kulliyati usuli ad-din (2005), y.
- Maraghi, Ahmad Mustafa (d. 1364/1945), *Tafsiru al-Marghi*, I-X, Daru al-fiqr. ys. ts., II, 122.
- Munawi, Zaynuddin Muhammad (d. 1031/1622), *Faydu al-qadir sharhu Jamii as-saghir* (published by: Ahmad Abdussalam), I-VI, Daru al-asima, Riyadh h. 1409.
- Muslim, Abu al-Husein Muslim ibn Hajjaj, *Sahihu Muslim*, (published by: Muhammad Fuad Abdulbaqi), I-V, Daru al-hadith, Cairo 1991.
- Mustafa, Nevin A., *İslâm Siyâsi Düşüncesinde Muhalefet* (trans. Vecdi Akyüz), İz Yayıncılık, First Edition, Istanbul 1990.
- Qutb, Sayyid (d. 1386/1966), *Fi zilali al-Qur'an*, Daru ash-shuruk, 22nd Edition, Beirut 1994.
- Qaradawi, Yusuf, *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavır* (trans. Osman Arpaçukuru), İlke Yayıncılık, Second Edition, Istanbul 1996.
- Razi, Fakhruddin Abu Abdilllah Muhammad Ibn Omar (d. 606/1209), *Mafatihü al-ghaib*, I-XXXII, Daru al-kutubi al-ilmiyya, First Edition, Beirut 1990.

- Rashid Riza (d. 1354/1935), *Tafsir al-Manar*, I-XII, *al-Hayatu al-Misriyyati al-amma li al-kitab*, y. 1983.
- Samin Halabi, Ahmad Ibn Yusuf (d. 756/1355), *Umdat al-huffaz fi tafsiri ashrafi al-alfaz* (published by: Muhammad at-Tunji), I-IV, Alamu al-kutub, First Edition, Beirut 1993.
- Sezen, Yümni, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, İFAV, p. 15.
- Sijistani, Abu Bakr Muhammad Ibn Aziz (d. 330/942), *Gharibu al-Qur'an* (published by: Muhammad Adib Abdulwahid Jamran), First Edition, Daru Qutayba, y., 1995.
- Shawkani, Abu Abdullah Muhammad Ibn Ali (d. 1250/1834), *Fathu al-Qadir al-jami' bayna fannayi ar-rivaya wa'd-diraya*, I-V, Daru al-hayr, Damascus 1992.
- Taha Jabir, *Adabu al-ihtilaf fi al-Islam*, al-Ma'hadu'lalami li al-fiqri al-Islami, Riyadh 1992.
- Tantawi, Muhammad, *at-Tafsir al-wasit li al-Qur'an'i al-Kareem*, Daru an-nahda, Cairo 1998, X, 161; Muhammad Awwama, *Adabu al-ihtilaf fi masaili al-ilm wa'd-din*, Daru al-bashairi al-Islamiyya, Beirut 1997.
- Uludağ, Süleyman, "İbn Haldun" *DİA*, XIX, 1999.
- Umari, Akram Ziya, *as-Siratu an-nabawiyatu as-Sahihah*, I-II, Maktabatu Ubaikan, Riyadh 1998.
- Vural, Ahmet, *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği)*, Kilis 7 Aralık University, Institute of Social Sciences, Master's Thesis (Unpublished), Kilis 2015.
- Zabidi, Abu al-Faiz Murtaza Muhammad Ibn Muhammad (d. 1205/1790), *Ithafu as-sadati al-muttakin bi sharhi ihyai ulumi ad-din*, I-X, yy., trans.
- Zabidi, Muhubbiddin Abu al-Faid Sayyid Muhammad Murtaza (d. 1205/1790), *Taju al-arus min jawahiri al-kamus* (published by: Ali Shairi), I-XX, Daru al-fiqr, First Edition, Beirut 1994.

ظاهرة الاختلاف من المنظور القرآني

والاستشهادات الإسلامية المعاصرة حول الهجرة*

د. خليل آل دمير

جامعة ٧ ديسمبر بكليس - كلية الإلهيات؛ قسم التفسير: aldemirhalil@gmail.com

ترجمة: د. فهمي صوغوك أوغلو

الخلاصة:

الاختلاف هو عبارة عن تباين الناس في تصرفاتهم وأسلوب خطابهم، وهذا التعريف يشمل منح عديد من الحياة. وأساس هذا المفهوم يستند إلى طبيعة فطرة الإنسان، وكونه كائناً اجتماعياً؛ ولهذا فإن الاختلافات تظهر أمامنا في أبعاد مختلفة. يعيش الناس في الوقت الحاضر حالات من الصراع والتحيز والنفي والاستبعاد والتهجير وما شابه ذلك. وإن الصراعات والمآسي الإنسانية التي تعيشها المناطق جنوب تركيا ناتجة عن ظاهرة الاختلاف. والأوضاع الجارية في سوريا وما ينتج عنها من عمليات التهجير واللجوء والمفاهيم الأخرى المشابهة دفعت الناس لربط هذه المفاهيم مع المفاهيم القرآنية، واستخدام هذه الأخيرة في الحث على جمع التبرعات وحملات المساعدة الإنسانية.

الكلمات المفتاحية: القرآن، الاختلاف، الهجرة، الأنصار

Kur' an' a Göre İhtilaf Olgusu ve İslami Referansların Göç Bağlamında Kullanılması

Özet

Bir insanın diğerinden söz ve davranış bakımından farklı olması şeklinde kapsamlı biçimde tarif edilen ihtilaf, hayatın birçok safhasında kendini göstermektedir. Temeli insanın fitratına ve sosyolojik varlık olmasına dayanan bu olgu, birçok boyutta karşımıza çıkmaktadır. Bugün dünya üzerinde birçok çatışma, ayrışma, tecrit, sürgün, hicret, savaş ve benzeri süreçler yaşanmaktadır. Ülkemizin güneyinde meydana gelen çatışmalar ve insanlık dramı, esasında insanların yaşadığı ihtilaf olgusunun bir sonucudur. Suriye'deki çatışmalar ve gelişmelere paralel olarak göç, sığınma, göçmen ve sığınmacı gibi kavramlar ülkemizde ve İslam âleminde Kur'ânî kavramlarla ilişkilendirilmeye ve yardım kampanyalarında bu konudaki nasların referans gösterilmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, ihtilaf, göç, hicret, ensar

* هذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Kur' an' a Göre İhtilaf Olgusu ve İslami Referansların Göç Bağlamında Kullanılması" التي نشرت في العدد الرابع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (خليل آل دمير، ظاهرة الاختلاف من المنظور القرآني والاستشهادات الإسلامية المعاصرة حول الهجرة، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٤، ص ٩-٦٨). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

The Analysis of Difference and Help in the Context of Migration according to the Quran

Abstract

Difference, described inclusively as one's being different from another in terms of speech and manner, reveals itself in various stages of human life. Based on human nature and sociological entity of human, this phenomenon surfaces in several dimensions. In today's world we experience many wars, conflicts, disagreements, exile, migration, war, etc. The Syrian crisis, one of the world's worst disasters happening across the south eastern border of Turkey, is the result of the phenomenon of difference. The concepts of migration, refugee, and migrant and asylum seeker are associated concepts within Quran and thereby leading aid campaigns to refer to these principles on the issue.

Keywords: Quran, difference, migration, flight, ansar

المدخل:

يعيش الناس مشكلات عديدة في أماكن مختلفة من العالم بسبب تباين الأفكار والآراء فيما بينهم. وهذه المشاكل قد لا تؤدي إلى أضرار كبيرة، فلا تمنع من التعايش السلمي، وقد تؤدي إلى أضرار فادحة مثل التهجير والحروب والتطهير العرقي. والخلافات التي حدثت في مستهل القرن الـ ٢١ في جنوب بلادنا (تركيا) اكتسبت بعداً دولياً. وفي أساسها تباين الناس والمجتمعات بعضهم عن بعض في آرائهم وعاداتهم، وذلك الأمر يهم تركيا من حيث الهجرة واللجوء. مما اضطر كثيراً من السوريين للجوء إلى الدول المختلفة، وعلى رأسها تركيا؛ تاركين بلادهم. والسبب الأساسي في هذه القضية هو الاختلاف الذي يعرف بتباين الناس في تصرفاتهم وأسلوب خطابهم. ولذلك سنستعرض في هذا البحث المحور الأساسي للاختلاف من منظور الآيات القرآنية. ومن ثم سنبحث عن أبعاد الاختلاف التي تؤدي إلى الهجرة والالتجاء. وأخيراً سنتطرق لاستخدام المصادر الإسلامية فيما يتعلق بالهجرة.

هناك نشاطات مختلفة متعلقة بالهجرة ومحاولة لمعالجة مشكلات المهاجرين واللجوء واللاجئين في بلادنا وفي البلاد الأخرى. وتُجرى أكثر هذه النشاطات على المستوى الدولي. ويلاحظ بعد أزمة السوريين أن أفراد المنطقة وأكاديميها قد بدأوا الاهتمام بأزمات الهجرة والمهاجرين. وهذا البحث يعتبر من ضمن هذه الجهود أيضاً.

المصادر الأساسية للاختلاف:

كلمة الاختلاف مشتقة من الفعل الثلاثي «خلف» بمعنى: التخلف عن الأصل، أو التخلف عن

المطلوب الحسن^(١). ويمكننا أن نعرفها اصطلاحاً بسلوك المرء في أقواله وتصرفاته بشكل مغاير لما يسلكه الآخرون^(٢).

أسباب الاختلاف قد تتغير من شخص لآخر، ومن مجتمع لآخر، ومن منطقة لأخرى. وحسب ما وصلنا إليه يمكننا جمع أسباب الاختلافات في إطار القرآن الكريم تحت أربعة عناوين هي: النفسانية، والاجتماعية، والأخلاقية، والسياسية. ولكن هذه الأسباب الأربعة ترجع إلى العنصرين الأساسيين، وهما: فطرة الإنسان، واجتماعية الإنسان.

علاقة الاختلاف بالفطرة:

هناك خصائص متعددة لكل إنسان منذ ولادته، تميزه عن غيره، وتسمى فطرة^(٣). الناس مختلفون عن بعضهم بفطرتهم؛ لأن الله تعالى خلق الناس مختلفين عن بعضهم عقلاً وفكراً وروحاً، كما خلقهم مختلفين جسماً. كما أن مظهر الناس، ونبرة صوتهم، وأثر إبهامهم يختلف من إنسان لآخر، وكذلك أسلوب تفكيرهم وأذواقهم ورؤيتهم للأشياء والأحداث يختلف^(٤).

هناك علاقة وثيقة بين الفطرة والفكرة، وبين التلقي والتصرف؛ لأن مزاج الفرد يحمل خصائص تصاحبه من نعومة أظفاره، وهذه الخصائص تؤثر على كلامه وتصرفاته. فلذلك من الطبيعي أن تظهر الفروق بين الناس في تلقي أفكارهم وتصرفاتهم. وفي هذه النقطة تنكشف الصلة بين الفطرة والاختلاف. وبعبارة أوضح يظهر الجانب المختلف في الإنسان عند تواصله مع الآخرين. فإذا أضيف إلى المزاج اختلاف الثقافات واختلاف التعلم، فحينها ستظهر الاختلافات بين الناس لا محالة.

إن أهم ما يؤدي إلى الاختلاف في المعاشرة اليومية بين الناس هو أن ينفرد كل إنسان بفطرته وإظهارها عند تواصله مع الآخرين، فرغبات الناس متباينة حسب فطرتهم، والكل يستوعب الأمور بدوافعه ومزاجه الخاص، يقول سبينوزا: «الذي بيدي لنا الأشياء جميلة ليست آراؤنا بل دواعفنا». إذن الدوافع لها دور في معيار

(١) ابن عباد، المحيط في اللغة، ج ٤ ص ٣٤٥-٣٥٠، الجوهري، الصحاح، ج ٤ ص ١٣٥٣-١٣٥٨، ابن منظور، لسان العرب، ج ٩ ص ٨٢-٩٧، زبيدي، تاج العروس، ج ١٢ ص ١٨٤-٢٠٢، Asım Efendi, Kâmus Tercümesi, III, 570-572.

(٢) الأصفهاني، المفردات، ص ٢٩٤، السمين الحلبي، عدة الحفاظ، ج ١ ص ٦٠٣، فيروز آبادي، البصائر، ج ٢ ص ٥٦٢، الألويسي، روح المعاني، ج ٩ ص ٤١٥، محمد عوامة، تفسير الوسيط، ج ١٠ ص ١٦١، محمد عوامة، أدب الاختلاف، ص ٨، جمال فاروق وجبريل محمود، أهمية مراعات أدب الاختلاف، ج ١٢ ص ٥٦٩.

(٣) انظر إلى Hökeleki, Hayati, "Fitrat", DİA, XIII, 47-48.

(٤) انظر إلى رسائل اخوان الصفا، ج ٣، ص ٣٣٣، Yûsuf el-Karadâvî, İhtilâflar Karşısında İslâmî Tavir, s. 83; Tâhâ Câbir,

الحُسن والقُبْح لدى الإنسان. ويقول ويليام جيمس: «إن تاريخ الفلسفة هو صراع بين أمزجة الناس، وهذا الصراع يظهر أمامنا في مجالات الأدب والفنون والحكم»^(٥).

دعونا نتصور مجتمعاً وقد تجرد أفراده عن الاختلافات الطبيعية، وتساوى الناس فيه في جميع أحوالهم، فهل يمكن للإنسان أن يعيش فيه، وهل يمكن أن ينشئ العلاقات الاجتماعية في هذا المجتمع. ولذلك خلق الله تعالى الناس مختلفين عن بعضهم وجعلهم يحتاجون بعضهم بعضاً^(٦).

إن الاختلاف الفكري ظاهرة طبيعية تنتج عن قابلية التفكير والتقييم لدى الإنسان، وهذه الخصلة تؤدي لظهور الأفكار المختلفة، وهي نعمة عظيمة أنعمها البارئ على الإنسان. إذن الشرع لا يميز عدم استخدام هذه الخصلة، بل المقبول في الشرع والعقل تنظيم وضبط هذه الخصلة كي لا يستهلك الإنسان طاقته في الصراعات^(٧).

آيات متعددة في القرآن الكريم تتكلم عن تصرفات الإنسان ومزاجه، ومنها قوله تعالى: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرِيضُهُمْ وَأَعْمُرُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا﴾ [الإسراء: ٨٤]. إن كلمة "الشاكلة" في الآية تُفسَّر بالطريقة والناحية والطبيعة والنية والمزاج^(٨). ونلاحظ أن راغب الأصفهاني (ت: ٥٠٢هـ/١١٠٩م) فسر هذه الكلمة بالمزاج السائد في الإنسان، وأكد تأثيرها على الإنسان^(٩). وذهب البطليوسي (ت: ٥٢١هـ/١١٢٧م) إلى أن الاختلاف من الفطرة، مستدلاً بالآية الكريمة: ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَاءً وَعَذَابًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ [النحل: ٣٨-٣٩] وعنده الاختلاف لا يزول إلا إذا تبدلت الفطرة الإنسانية^(١٠). وفي نهاية المطاف فإن الاختلاف يبدأ بالظهور بموجبات التنوع، وعلى رأسها اختلاف قدرة الفهم والنظر، وهو أول مفتاح يفتح باب الاختلاف.

كون الإنسان كائناً اجتماعياً:

من المعروف ولا شك أن الإنسان لا يعيش إلا في مجتمع منذ العهود القديمة، ومهما قلبنا الصفحات التاريخية لا نجد الناس يعيشون أفراداً دون مجتمع. وكذلك الأمر لو رجعنا إلى أول إنسان - وهو آدم عليه السلام - فهو لم يعيش لوحده، فبين لنا القرآن الكريم هذه الحقيقة بقوله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي

(٥) Muhammed Ebû Zehra, Mezhepler Tarihi, s. 18

(٦) Tâhâ Câbir, a.g.e., s. 11

(٧) Nevin A. Mustafa, İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet, s. 81

(٨) ابن قطيبة، نفس المصدر، ص ٢٦٠، سجستاني، نفس المصدر، ص ٢٨٧-٢٨٨، ابن ملقن نفس المصدر، ص ٢٢٢، شوقاني،

فتح القدير، ج ٣ ص ٣٥١.

(٩) الأصفهاني، المفردات، ص ٤٦٢.

(١٠) البطليوسي، الإنصاف، ص ٢٧.

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَوَلَّعَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾ [النساء: ١]، وقال الله تعالى أيضاً في الآية الأخرى: ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَعٌ إِلَى حِينٍ ﴿٣٦﴾﴾ [البقرة: ٣٦]. وفي هذه الآية دلالة واضحة على أن آدم عليه السلام لم يأت إلى الدنيا لوحده، بل كانت معه زوجته، ولنا أن نقول إنها شكلاً أول مجتمع إنساني^(١١).

الإنسان منذ أن وجد في هذا الكون كان اجتماعياً بفطرته، ولأنه محتاج إلى غيره ولا يرغب بالوحدة، فالحياة الاجتماعية من لوازم احتياج الناس للآخرين. وكما أن الإنسان محتاج إلى غيره، فكذلك المجتمعات محتاجة إلى غيرها سياسياً وثقافياً واقتصادياً واجتماعياً، وقد تُقسم بعض حاجات الناس إلى قسمين هما: الحاجات المادية، والحاجات المعنوية^(١٢). وفي نهاية المطاف فهذه الحاجات بعد إضافتها إلى العناصر الفطرية والنفسية تشكل المجموعات بإرادة متبادلة، فتنشأ العلاقات الاجتماعية بين الأفراد وبين المجموعات.

كون الإنسان كائناً اجتماعياً يرد في المصطلحات الإسلامية بعبارة «الإنسان مدني بالطبع»^(١٣). وابن خلدون^(١٤) - الذي قيل عنه أنه مؤرخ الثقافات وفيلسوف التاريخ وعالم الاجتماع والاقتصادي وعالم السياسة وله ألقاب الأخرى، ويعتبره كثير من علمائنا ومن المستشرقين مؤسساً لعلم الاجتماع - يؤكد على أن الإنسان لا بد له أن يستمر بالحياة الاجتماعية، وأن إدامة حياته مرتبطة بذلك^(١٥). وأفاد ابن القيم - بعد أن أكد أن الناس لا يعيشون إلا في مجتمع - فقال: إن هذه الخصلة قد تؤدي للصراعات بين الناس، بسبب اتجاههم للأراء المختلفة^(١٦).

حدوث الاختلافات بين الناس يرجع إلى أن الإنسان كائن إجتماعي بشكل مباشر، وهذه الحقيقة نجدها في المجالات المختلفة، حتى في الاستدلالات المذهبية، فمثلاً عند الشيعة صار سيدنا علي خليفة بعد النبي عليه

(١١) Sezen, Yümnü, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, s. 15

(١٢) Sezen, Yümnü, *Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, s. 15

ابن القيم ٦٤١٢، ابن خلدون، المقدمة، ص ٤٦-٤٨، جرجاني، شرح المواقف، ٣٣٧١٣، رشيد رضا، تفسير المنار، ٢٢٤١٢.

(١٣) الأصفهاني، المفردات، ص ٩٤، الرازي، مفاتيح الغيب، ١٦٢١٤، ١٧٤١٢٦، ٢١١٢٩، ابن تيمية، منهاج السنة النبوية،

٣٨٢١٤، ابن القيم، زاد المعاد، ١٥١٣، ابن القيم، الصواعق ٣٤٢١١، ابن خلدون، المقدمة، ص ٤٦، جرجاني، شرح المواقف،

٣٣٧١٣-٣٣٦٦، إتخاف السادة، ٣٣٣١١، المناوي، فيض القدير، ٣٢٨١٦، الألوسي، روح المعاني، ١٤٥١١، ابن عابدين زاده،

قرة عيون الأخيار، ١٧١٢، رشيد رضا، تفسير المنار، ٢٢٤١٢، مراغي، تفسير المراغي، ١٢٢١٢.

(١٤) Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, s. 115. İbn Haldun hakkında bilgi için bk. Uludağ, Süleyman, "İbn

Haldun" *DiA*, XIX, 538-555, XX, 1-12.

(١٥) ابن خلدون، المقدمة، ص ٤٦.

(١٦) ابن القيم، زاد المعاد، ١٥١٣.

السلام مباشرة، واستدلوا على هذا باستدلالات، ومنها أنهم دعموا فكرتهم بأن الإنسان كائن اجتماعي، وهذا سيحدث بينهم الظلم والخديعة لا محالة، فالذي يتواصل مع الآخرين سيطمع فيما أيديهم، وفي هذه الحالة فلا بد من إمام معصوم يمنع الناس من الظلم^(١٧).

ومن خلال ما مضى يظهر لنا أن العلماء كانوا على استيعاب لفكرة أن الإنسان كائن اجتماعي، وكانوا يرون أن هذه الخصلة تمهد لتصعيد الاختلاف. وفي نهاية المطاف نقول: إن كون الإنسان اجتماعياً يؤدي إلى تواصله مع الآخرين، والإنسان يحتاج الآخرين أيضاً لقضاء بعض حاجاته. وبعبارة أخرى فإن الأفراد والمجموعات تتواصل مع الآخرين حينما تبذل جهداً للتوصل لهدف ما، وهكذا يتولد نظام التواصل^(١٨). تحدث هذه العلاقات في أطر معينة. ويمكن تصنيف هذه العلاقات تحت عنواين: الموحد، والمفرق. عمليات التوحيد تكون بالتعاون والتناسب والتوحد، وعمليات التفريق تكون بالتنافس والتفرق^(١٩). وتوجد هذه الأمور بالأساس لتغذية حاجة التواصل لدى الناس المتباينين بفطرتهم.

حدوث الاختلاف بين الناس والمجموعات والمجتمعات والعلاقات الدولية يبني على حالتين أساسيتين: إحداهما ما بيناه سابقاً من الفطرة الإنسانية، والثانية إقامة الإنسان للعلاقات الاجتماعية مع الآخرين. والاختلاف لا يكون إلا على صعيد اجتماعي، فلولا أن الإنسان كائن اجتماعي لما كانت فطرته تؤدي إلى الخلافات منفردة.

أبعاد الاختلاف:

قد تصنف أبعاد الاختلافات بتصنيفات مختلفة، وإذا انطلقنا من الآيات القرآنية ملاحظين مصطلحات الهجرة واللجوء فيمكننا أن نصنف أبعاد الاختلافات بالإقصاء والتهجير والهجرة والحرب. وهذا التصنيف من الأدنى إلى الأعلى في الضرر والتأثير.

الإقصاء:

عندما يذكر القرآن الكريم أوصاف المؤمنين يصفهم بأنهم صابرون ويدروون بالحسنة السيئة^(٢٠)، وأشارت الآيات أيضاً إلى ما يواجهه الناس الذين اختاروا الطريق الحق من الضغوطات الاجتماعية، الناتجة عن العادات الحاكمة والمعتقدات الدينية^(٢١).

(١٧) ابن تيمية، المنهاج، ٣٨٢٤-٣٨٣.

(١٨) Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, Sosyoloji, s. 337.

(١٩) Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun, Sosyoloji, s. 339.

(٢٠) القصص: ٥٤.

(٢١) سيد قطب، في ظلال القرآن، ٢٧٠٤١٥، ٧٩٤، II, Kur'ân Mesajı, Muhammed Esed.

ونرى أن الكفار كانوا يلجأون أحياناً للتواصل للقضاء على الخلاف بينهم وبين النبي ﷺ، وفي إطار ذلك طلبوا من النبي ﷺ أن يتعد عن الضعفاء، ولكن الله لم يأذن له بهذا. وهذا الوضع نراه في قصة نوح عليه السلام^(٢٢) كما نراه في عهد النبي ﷺ^(٢٣). وقد رفض القرآن الكريم طلب المشركين إبعاد المؤمنين؛ مثل عبد الله بن مسعود وبلال الحبشي بقوله تعالى: ﴿وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٢﴾﴾ [الأنعام: ٥٢].

الخلافات التي تتعمق بين المؤمنين والمشركين في مكة فرقت بينهم كثيراً، وكان المؤمنون يتعرضون للهجمات والضرب والتحجير، وكأنهم كانوا على هامش المجتمع^(٢٤). ويمكن أن نفهم من هذه المعلومات أن الجهة القوية في الاختلافات تُقضي الجهة الضعيفة. وقد يكون الإقصاء في إطار صغير، وقد يكون كبيراً، مثل إقصاء المشركين للمؤمنين. وقد نلاحظ في عصرنا الحاضر أنواعاً كثيرة من الإقصاء على صعيد المجتمع والدولي. وإذا نظرنا إلى ما يحدث في الأيام الأخيرة في المسألة السورية نرى قوات النظام تطبق الإقصاء في المناطق المختلفة.

التهجير:

هناك تشابه بين التهجير والهجرة، من حيث أن كلا الحالين فيه اغتراب عن الوطن، لكن الهجرة تكون باختيار المهاجر لأسباب دينية، حيث يهاجر من مجتمع لا يستطيع أن يقيم دينه فيه، بينما التهجير يكون بإبعاد المهجرين عن الوطن من قبل القوة الحاكمة في المجتمع. والذين يلجؤون للتهجير يرون أن المطرودين لا يفكرون مثلهم، ويعتقدون أن التعايش معهم سيضرهم.

نرى القرآن الكريم يتطرق للتهجير في بعض الآيات، ويمكننا أن نقسمها إلى قسمين: أولهما: تهجير المسلمين لغيرهم، والثاني تهجير الكافرين للمسلمين. يصف القرآن الكريم الأول بأنه تقدير إلهي^(٢٥) إذ نرى أن طرد يهود بني النضير من المدينة يُعتبر حكماً إلهياً.

تبليغ الأنبياء للدين الحق أدى إلى تغيرات اعتقادية واقتصادية وسياسية في المجتمع؛ لأن المجتمع كان قد ابتعد عن الدين الحق والتوحيد. ونرى في قصة شعيب عليه السلام أن قومه هددوه بالطرد بسبب تمسكهم

(٢٢) هود: ٢٧-٢٩، الشعراء: ١١١-١١٥.

(٢٣) مسلم، فضائل الصحابة، ٤٥.

(٢٤) عمري، السيرة النبوية، ١٦٩١.

(٢٥) الحشر: ٣.

بعاداتهم القديمة^(٢٦)، وكذلك الحال في قصة لوط عليه السلام^(٢٧). ومثالا على ذلك في عهد الإسلام تهديد منافقي المدينة بإخراج المهاجرين منها^(٢٨). ولكنهم لم يفلحوا في ذلك وبقيت هذه الرغبة في أنفسهم دون أن يحققوها وكما أنهم عاونوا يهود^(٢٩) من خلا منع المسلمين من طردهم من المدينة بعد محاولتهم لاغتيال النبي ﷺ^(٣٠).

وفي النهاية نستنتج أن الاختلاف إذا تطور وعظم فإنه يكسب بعدا آخر يتمثل في التهجير. حيث أنه إذا لم تستطع القوى الحاكمة على السيطرة على هذه الخلافات وضبطها فإنها تلجؤ إلى التهجير كطريق نهائي لحل هذه الخلافات. وإن هذه الطريقة أي التهجير طبقها المسلمون معتمدين على التوجيه القرآني كما طَبَّقَهَا عليهم الكفارُ من قَبْلِ في بداية الدعوة الإسلامية. ونرى أن القرآن الكريم فيه آيات تأمر بتطبيق التهجير والنفي على أصناف معينة من الناس ومن هنا تستنتج أن مبدأ التهجير والنفي هو أمر معتمد في الدين الإسلامي على الرغم من أن هذا المبدأ قد يطبق سلباً على المسلمين أيضاً وذلك من قبل غير المسلمين.

الهجرة:

إذا ظهرت الاختلافات في وجهات النظر والتباين في الآراء في دولة ما ولم يتم حلها فإنها تؤدي إلى هجرة مواطني تلك الدولة إلى بلاد أخرى تاركين أوطانهم التي نشؤوا فيها. كما حدث ذلك في بداية الدعوة الإسلامية حيث هاجر المسلمون والنبي ﷺ من مكة إلى المدينة بتوجيه من الوحي الإلهي وجاءت آيات في القرآن الكريم تذكر أمر الهجرة والمهاجرين^(٣١).

الهجرة عند المسلمين تهدف إلى إقامة تطبيق تعاليم الإسلام وإقامة مبادئه بحرية أكبر، بعيداً عن الضغط والاضطهاد.

الاختلافات التي حدثت بين المسلمين والكفار لم تكن ناشئة عن الهجرة فحسب بل كانت قائمة بينهم في عهد مكة، ولكن أصبح الاختلاف بعد الهجرة بين مجتمَعَيْن، في حين كان الاختلاف قبل الهجرة في أفراد مجتمع واحد وبعد الهجرة بين المجتمعين. في الاختلافات قبل الهجرة لم تكن لدى المسلمين حرية، بينما الاختلافات بعد الهجرة لم تمنح المسلمين من إقامة حدود دينهم بالحرية المطلقة. والهجرة فتحت بُعداً جديداً في اختلاف المسلمين والكفار، قد نعتبره اختلافاً دُولياً.

(٢٦) الأعراف: ٨٨.

(٢٧) النمل: ٥٦.

(٢٨) المنافقون: ٨.

(٢٩) العمري، السيرة النبوية، ٣٠٦١-٣٠٧.

(٣٠) الحشر: ١١.

(٣١) آل عمران: ١٩٥، النساء: ٨٩، التوبة: ٢٠، الإسراء: ٧٦، الحج: ٤٠، النور: ٢٢، القصص: ٨٥، محمد: ١٣، الممتحنة:

لو بحثنا في القرآن الكريم عن أمثلة أخرى للهجرة نجد أن بعض الأنبياء قد اضطر للهجرة أيضاً قبل النبي ﷺ، مثل إبراهيم عليه السلام^(٣٢) وغيره من الأنبياء. حيث كان النبي يضطر إلى أن يهجر قومه الذين أرسل إليهم في حال عدم استجابة القوم ومعارضتهم له.

ولو أننا بحثنا في جذور التاريخ الإنساني ككل عن مفهوم الهجرة نجد أنه عند ظهور خلافات وتناقضات في الآراء في مجتمع ما فإن الفئة الضعيفة والمغلوب على أمرها تضطر إلى الهجرة من هذا المجتمع. لكن هجرة هؤلاء لا تنهي الخلافات التي كانت دائرة بينهم، بل على العكس من ذلك، فإن هذه الخلافات تكتسب بُعداً آخر، ويتولد عنها مشاكل أخرى، مثل الحنين للوطن، وقطع الصلة مع الأقرباء، وترك الممتلكات من أراض وبيوت وأشياء أخرى قيمة، وهذه المشاكل تزيد في حجم الخلافات.

الحرب:

إن القرآن الكريم قد ورد فيه ذكر بعض الحروب؛ حيث توجد آيات تتحدث عن الحروب التي وقعت قبل البعثة^(٣٣)، وآيات أخرى تذكر الحروب التي وقعت في عهد الإسلام^(٣٤)، مثل المعركة التي وقعت بين الدولتين العظيمةتين^(٣٥). إن هذه الآيات تدل على أن الاختلاف قد يؤدي إلى الحروب والمعارك. أو بعبارة أخرى فإن الناس لجؤوا إلى الحروب لتحقيق مطالبهم وغايتهم.

معركة بدر هي من أهم الحروب التي ذكرت في القرآن الكريم، وفيها مواعظ لافته للانتباه، وهي مثال يوضح لنا ما يمكن أن تؤدي إليه الخلافات؛ لأن بدر قد وقعت بين الأقرباء وأصحاب قبيلة واحدة بسبب عقيدتهم، بعد أن دعاهم الرسول ﷺ إلى الدين الحق.

نلاحظ أن الخلافات العقدية في بعض الأسر في مكة وصلت إلى التشتت والتفرق مع الهجرة إلى المدينة، وبعد الهجرة وصلت إلى الحروب بين أبناء الأسرة الواحدة، وإن بدر تلفت النظر كثيراً من هذه الناحية، ومن أمثلة ذلك أن أبا عبيدة قد قتل أباه عبد الله في الحرب^(٣٦) وكذلك رغب أبو بكر بقتل ابنه الذي كان مع أهل مكة ولكن النبي ﷺ لم يأذنه له^(٣٧) وكذلك قتل عمر أيضاً خاله عاص بن هشام. وهذه الأمثلة كما نجدتها في بدر قد نجدتها في الغزوات الأخرى، فإن معصب بن عمير قتل أخاه عبيد في حرب أحد^(٣٨).

(٣٢) العنكبوت: ٢٦.

(٣٣) البقرة: ٢٤٩-٢٥١.

(٣٤) آل عمران: ١٣، ١٢٣، التوبة: ٢٥.

(٣٥) الروم: ١-٦.

(٣٦) ابن كثير، التفسير، ٥٤٨.

(٣٧) البغوي، أنوار التنزيل، ٣٣٦١٥.

(٣٨) البغوي، أنوار التنزيل، ٣٣٦١٥.

لم يدم القرآن الكريم هذه الخلافات التي وقعت بين أفراد الأسر، وقد يرجع سبب ذلك إلى أن القرآن استهدف أن ينشئ التوحيد بين أفراد الدين، ونلاحظ ذلك الهدف في ذكر خصائص المؤمنين بأنهم لا يتولون من خالف الله ورسوله من آبائهم وأبنائهم وعشيرتهم^(٣٩).

لا شك أن الخلافات قد أدت إلى الحروب بين أفراد العشائر والأسر في عهد الإسلام، ولم تمنعهم صلة الدم من أن يتقاتلوا بينهم، وهذه الصورة توضح أماننا مدى قوة الخلاف وعمقه، وذلك لم يكن شأن أصحاب النبي ﷺ مع قومهم، بل كانت الحالة متشابهة في أصحاب الأنبياء السابقين مع أقوامهم. وكذلك قد ورد في القرآن الكريم حرب أهل الكتاب فيما بينهم^(٤٠). ونجد من هؤلاء أيضاً من يتقاتل ويختلف مع أبناء دينه^(٤١). ولقد تقاتل اليهود فيما بينهم، وكان اقتتال المسيحيين فيما بينهم أشد من اقتتال اليهود بعد أن تفرقوا إلى المذاهب واختلفوا في دينهم^(٤٢). يقول «صاله» المستشرق الثالث للميلاد؛ لأسباب كثيرة منها: طموحات رجال الدين، ورغباتهم الناس قد شرعوا بالتحريف بعد القرن الثالث للميلاد؛ لأسباب كثيرة منها: طموحات رجال الدين، ورغباتهم الشخصية، والاختلافات، والنقاشات بينهم في المسائل غير مهمة. تكاد هذه الخلافات تفسح المسيحيين من التاريخ. ولأنهم خاضوا في جدال حول كيفية فهم الدين. وفي هذه العهود المظلمة ظهرت وانتشرت واستقرت بين المسيحيين الخرافات والفساد^(٤٣).

ويمكننا القول بعد الاطلاع على الآيات القرآنية: إن قضايا الحروب تتجلى فيها الخلافات بأكره صورها، وفي وقتنا الحاضر الصراعات والحروب الجارية في سوريا تجتمع فيها كل من أسباب الاختلافات السياسية والعقائدية والمذهبية.

الرجوع إلى المصادر الإسلامية كحل لهذه الخلافات:

إن وصول الخلافات إلى حد التجريد أو النفي أو الهجرة أو الحرب يأتي ببعض المشكلات معه، كمانعة الأفراد أو المجتمعات والتفتت العميق في المجتمع والتشتت نفسانياً واجتماعياً والخسارات المادية والمعنوية وهذه المشاكلات قد تكون في مجتمع ما وقد تكسب بعداً دولياً، مثل ما حدث في سوريا، فإنه بالنسبة لتركيا مشكلة خاصة وفي الوقت نفسه مشكلة دولية. وإن تركيا فتحت للاجئين السوريين أبوابها؛ لأن هذين الدولتين متجاورتين، ولأن بين أفراد المجتمعين علاقة تاريخية ودينية وثقافية، وذلك أدى إلى مواجهة تركيا لبعض المشكلات، وأكبرها مشكلة إعاشة اللاجئين وإسكانهم. وأمام هذه المشكلة بدأ المسؤولون يستخدمون المصادر

(٣٩) المجادلة: ٢٢.

(٤٠) البقرة: ٢٥٣.

(٤١) انظر إلى 489-495، "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din"، Cide, Ömer.

(٤٢) رشيد رضا، تفسير المنار، ٧١٣.

(٤٣) العمري، السيرة النبوية، ١٣١١.

الإسلامية بما يتناسب مع الوقائع، وذلك بما أن أغلبية المجتمع هم من المسلمين. ونلاحظ أن السياسيين، وزعماء الحركات الاجتماعية، وغيرهم من الذين يقومون بمساعدة اللاجئين يتمسكون بالمصطلحات القرآنية لحل الأزمة^(٤٤). ولذلك كثيراً ما نرى في برامج التلفاز أو الإذاعات أو في المناسبات الدينية -كخطبة الجمعة- أن المتكلمين يتطرقون للمسائل المتعلقة بالتعاون بين المسلمين، والزكاة، والإنفاق، والهجرة والمهاجرين، والأنصار، والأخوة^(٤٥). وإن القرآن من خصائصه أنه يحرك مشاعر المجتمع قال الله تعالى: ﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا﴾ [الشورى: ٥٢]، وقد فسرت كلمة الروح في الآية بإحياء القرآن المجتمع^(٤٦). وهذه الحقيقة نلاحظها أيضاً في بداية الدعوة الإسلامية.

إن رئاسة الشؤون الدينية التركية والمنظمات الاجتماعية في تركيا قد استخدمت المصادر الإسلامية في حل القضية السورية، وبذلك تحركت المشاعر الدينية لدى الناس لإيصال المساعدات الإنسانية للسوريين، وإن مواضيع الخطب في محافظة كلس -التي زاد عدد اللاجئين فيها سكان المدينة- توضح لنا أهمية استخدام المصادر الإسلامية.

الجدول الأول: مواضيع الخطب التي أُلقيت ما بين ٢٠١٠-٢٠١٢:

الرقم	الموضوع	٢٠١٠	٢٠١١	٢٠١٢
١	الزكاة وأهميتها	٢٠١٠/٠٨/٢٠	٢٠١١/٠٨/١٢	٢٠١٢/٠٦/٢٢ حتى ٢٠١٢/٠٨/٠٣
٢	الهجرة	٢٠١٠/١٢/٠٣		٢٠١٢/١١/٠٩
٣	الوقف في الإسلام وأهميته	٢٠١٠/٠٤/٣٠		٢٠١٢/٠٥/١١
٤	الأضحية	٢٠١٠/١١/١٢	٢٠١١/١١/٠٤	٢٠١٢/١١/١٩
٥	حق الجار		٢٠١١/٠١/١٤	٢٠١٢/١١/٠٢

يتبين من هذا الجدول أن الموضوعات التي فيها تعاون -كالأضحية- تكررت في ثلاث سنوات ثلاث مرات. ومن الملفت للنظر أن الخطب المتعلقة بالتعاون تكثفت بعد ٢٠١٢ بعد أزمة سوريا. وربما هذه المواضيع كانت موجودة في السنوات الماضية. وموضوع الزكاة أيضاً تكرر مرتين في عام ٢٠١٢^(٤٧).

(٤٤) انظر إلى Çınar, Mahmut, "Yesrib'e Göç'ten Türkiye'ye Göç'e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", s. 232-237.

(٤٥) انظر إلى <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

(٤٦) ابن عاشور، التحرير والتنوير، ١٥١٢٥.

(٤٧) Vural, Ahmet, 2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili: Kilis İli Örneği, (Yayınlanmamış (٤٧) Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 2015.

الجدول الثاني: الخطب التي استعرضت موضوع اللاجئين السوريين:

الرقم	الموضوع	٢٠١٣	٢٠١٤	٢٠١٥
١	استصحاب الغرباء		٢٠١٤\١٠\١١	
٢	الحفاظ على الأخوة والتوحد			٢٠١٥\١٠\١١
٣	أن يكون الإنسان عوناً للمظلومين		٢٠١٤\١٠\١٨	
٤	الغرباء		٢٠١٤\١٠\١١	
٥	نكون أهلاً لمن لأهل له		٢٠١٤\١٠\٢٧	
٦	الأشهر الثلاثة			٢٠١٥\١٠\٢٤
٧	الأضحى	٢٠١٣\١٠\١٥		

بعد النظر في هذا الجدول نلاحظ أن مشكلات اللاجئين السوريين قد دخلت في موضوعات الخطب على الأقل بعد عام ٢٠١٣، وفي عام ٢٠١٤ قد كثرت الخطب المتعلقة باللاجئين.

في مضمون هذه الخطب التي أُلقيت في مساجد محافظة كلس استعملت مصطلحات دينية؛ كالهجرة، والتعاون، والأنصار والمهاجر، مع المصطلحات الحديثة مثل: اللجوء، والمواطن السوري، والملتجئ^(٤٨) ونلاحظ أيضاً أنه ذُكر في مضمون الخطب كثيرٌ من الآيات والأحاديث استدلالاً أو حثاً على التعاون^(٤٩). ونلاحظ أيضاً أن مضمون الخطب يُشبه حالة السوريين بالمهاجرين وحالة من يساعدهم بالأنصار، وذلك يستهدف تكثير عدد المساعدين، ولكن لا شك أن وضع السوريين ليس كوضع المهاجرين تماماً، فهناك أمور متشابهة وهناك أمور متفارقة. فأكثر أوجه التشابه في حالة السوريين مع المهاجرين مشكلتهم في معيشتهم وسكنهم. فإذا لاحظنا المهاجرين في عهد النبي ﷺ فس نجد أن الهجرة كانت أمراً مدرّساً، وكان للهجرة زعيم يجمع المهاجرين حوله، وكانوا يرجعون إليه في حل مشكلاتهم، وكذلك مكان هجرتهم كان مستعداً لاستقبالهم اجتماعياً ونفسياً، وسبب هجرتهم كان دينياً، وهجرة السوريين تختلف في هذه الأشياء عن هجرة أصحاب النبي ﷺ.

وفي نهاية المطاف نقول إن الخطب الدينية كان لها دور في تقليل ما يتحمله اللاجئون السوريون من المشكلات التي زادت الخلافات الدولية والانتهاكات المحلية، وكانت الدعوة إلى الأخوة وتسمية اللاجئين ومساعدتهم بالمهاجرين والأنصار أدت دوراً إيجابياً في حل الأزمة.

(٤٨) انظر إلى Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Mültecilik Sistemi", s. 116-123.

(٤٩) انظر إلى <http://www.kilismuftulugu.gov.tr>.

النتيجة:

الاختلاف مفهوم لا بد منه للإنسان، إذ هو كائن اجتماعي. إذن فالحياة دون الاختلاف حلم لا إمكان له، ولذلك لا بد من جهد لانضباط الاختلاف لا لإنهائه، وإذا لم يمكن ضبط الاختلاف كما يجب فلا يمكن تجنب المشكلات العديدة، ويمكننا أن نعدّ المشكلات المتعلقة بالهجرة: التجريد، والنفي، والهجرة، والحرب.

ما يحدث في سوريا اليوم يبين لنا إلى ما وصله مفهوم الاختلاف، وإن سوريا اليوم تعيش أكبر كارثة عرفها التاريخ الإنساني، أمام أعين العالم المتقدم والمتحضر، وفي القرن ٢١ أمام أعين المنظمات الإنسانية الدولية، ومن المؤسف جداً أن كثيراً من الناس يبقون صامتين. وأما تركيا فقد بذلت جهداً لمساعدة المظلومين، واستخدام المصادر الإسلامية أدى دوراً إيجابياً في حث الناس على مساعدة اللاجئين، ولأن القرآن الكريم له أسلوب مميز ومؤثر في نفوس الناس، وإذا كان الناس غير مسلمين فلن يكون هناك تأثير للآيات القرآنية.

اللاجئون السوريون سُموا بالمهاجرين، والمواطنون الأتراك الذين ساعدوهم سُموا بالأنصار، وهذه التسميات تبين العلاقة بمفهوم الالتجاء والهجرة، ولكن التشابه بين المفهومين ليس على الإطلاق، تتركز العلاقة بين المفهومين في إسكان اللاجئين وإعاشتهم اليومية والفرق بين هذين المفهومين متركز في عدم تنظيمهم وعدم توحدهم وعدم التشابه بين ما جرى في عهد النبوة واليوم الحاضر، وعدم استعداد محل هجرتهم.

إن ما يجري اليوم في سوريا -مهما حمل من آثار العناصر الدولية- فليس من الصحيح أن يغض المسلمون بصرهم عن هذه المشكلة؛ لأن القرآن الكريم -وهو أول مصدر في الإسلام- يأمر بالتعاون والوقوف مع المظلومين، ولكن لا يكفي إيجاد حل لمشكلة معينة، بل يجب على المسلمين أن يجدوا أسلوباً مناسباً أمام ظاهرة الاختلاف منطلقين من الأسس الإسلامية.

المصادر العربية:

- إخوان الصفا: رسائل إخوان الصفا، بيروت ١٩٩٥.
- الأصفهاني، راغب: مفردات ألفاظ القرآن، بيروت ١٩٩٢.
- الألوسي، شهاب الدين محمود بن عبد الله: روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩٤.
- البطلبوسي، أبو محمد عبد الله بن محمد: الإنصاف في التنبيه على المعاني والأسباب التي أوجبت، دار الفكر، دمشق ١٩٨٣.
- بدر الماس: الاختلاف أسبابه وضوابطه، مكان الطباعة غير مكتوب ٢٠٠٢.
- البغوي، أبو محمد الحسين بن مسعود الفري: معالم التنزيل في التفسير والتأويل، دار الفكر، بيروت ١٩٨٥.
- ابن تيمية، أبو العباس تقي الدين أحمد: منهاج السنة النبوية، بيروت، تاريخ الطباعة غير مكتوب.
- جمال فاروق جبريل محمود: أهمية مراعاة أدب الاختلاف في مسائل العلم والدين، نصر ١٩٩٨.
- الجوهري، أبو النصر إسماعيل بن حماد: الصحاح تاج اللغة والصحاح العربية، دار العلم للملايين، بيروت ١٩٩٠.
- الجرجاني، السيد الشريف: التعريفات، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٨٣.
- ابن خلدون، عبد الرحمان بن محمد: المقدمة، بيروت ١٩٩٥.
- رشيد رضا: تفسير المنار، مكان الطباعة غير مكتوب ١٩٨٣.

- الرازي، فخر الدين: مفاتيح الغيب، بيروت ١٩٩٠.
- السمين الحلبي، أحمد بن يوسف: عمد الحفاظ في تفسير أشرف الألفاظ، بيروت ١٩٩٣.
- العضد الإيجي: شرح المواقف، دار الجيل، بيروت ١٩٩٨.
- ابن عباد، أبو القاسم إسماعيل: المحيط في اللغة، عالم الكتب للملايين، بيروت ١٩٩٤.
- ابن عابدين زاده، علاء الدين محمد بن محمد الدمشقي: قرة عيون الأختيار للتكملة رد المختار، إسطنبول ١٣٠٧.
- ابن عاشور، محمد طاهر: تفسير التحرير والتنوير، دار الصحنون، تونس، تاريخ الطباعة غير مكتوب.
- الفيروز آبادي، مجد الدين محمد بن يعقوب: بصائر ذو التمييز في لطائف الكتاب العزيز، إسطنبول ١٩٩٦.
- ابن قتيبة، أبو محمد عبد الله بن مسلم: غرائب القرآن، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٧٨.
- ابن القيم، أبو عبد الله شمس الدين الحوزية: الصواعق المرسله على الجهمية والمعتلة، رياض، تاريخ الطباعة غير مكتوب.
- ابن القيم: زاد المعاد في هدي خير العباد، بيروت ١٩٨٧.
- كرمي، حسن سعيد: الهادي إلى لغة العرب، بيروت ١٩٩١.
- ابن كثير، إسماعيل: تفسير القرآن العظيم، دار الطيبة، رياض ١٩٩٧.
- ابن منظور، أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم: لسان العرب: بيروت تاريخ الطباعة غير مكتوب.
- ابن الملقن، سراج الدين أبو الحفص: تفسير غرائب القرآن، بيروت ١٩٧٨.
- مجدي، عبد الغفار: الخلاف بين الدعاة ومظاهره وأسبابه وعلاجه، مكان الطباعة غير مكتوب ٢٠٠٥.
- مسلم، أبو الحسين مسلم بن حجاج، صحيح مسلم، القاهرة ١٩٩١.
- المراغي، أحمد مصطفى: تفسير المراغي، تاريخ ومكان الطباعة غير مكتوب.
- المناوي، زين الدين محمد: فيض القدير شرح جامع الصغير، رياض ١٤٠٩.

المراجع والمصادر الأجنبية:

- Kur'an-ı Kerim.
- Arslantürk, Zeki, Amman, M. Tayfun, Sosyoloji, Çamlıca Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul 2001.
- Asım Efendi, Seyyid Ahmed (ö. 1235/1820), Kâmus Tercümesi, I-IV, Matbaa-i Bahriyye, İstanbul 1304.
- Baysa, Hüseyin, "İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Muvacehesinde Mültecilik Sistemi", II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016. İlahiyat Akademi Dergisi 65
- Cide, Ömer, "Ortadoğu'da Göçü Tetikleyen Savaşların Nedeni Olarak Din", II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016.
- Çınar, Mahmut, "Yesrib'e Göç'ten Türkiye'ye Göç'e Sosyolojik ve Teolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", II. Uluslararası Ortadoğu Konferansları, Kilis 2016.
- Eren, Erol, Yönetim ve Organizasyon, Beta Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul 2001, s. 544.
- Hökelekli, Hayati, "Fitrat", DİA, XIII, İstanbul 1995.
- http://www.kilismuftulugu.gov.tr.
- Kur'an'a Göre İhtilaf Olgusu ve İslâmî Referansların Göç Bağlamında Kullanılması 66
- Karadâvî, Yûsuf el-Karadâvî, İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavır (trc. Osman Arpaçukuru), İlke Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul 1996.
- Muhammed Ebû Zehra, İbn Ahmed İbn Mustafa (ö. 1394/1974), İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi (trc. Sıbğatullah Kaya), Yeni Şafak Yayınları, İstanbul ts.
- Muhammed Esed (ö. 1413/1992), Kur'an Mesajı Meal-Tefsîr (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), I-III, İkinci Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 1997.
- Nevin A. Mustafa, İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet (trc. Vecdi Akyüz), İz Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul 1990.
- Sezen, Yümnî, Sosyoloji ve Din Sosyolojide Temel Bilgiler ve Tartışmalar, İFAV, s. 15.
- İlahiyat Akademi Dergisi 67
- Uludağ, Süleyman, "İbn Haldun" DİA, XIX, İstanbul 1999.
- Vural, Ahmet, 2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis İli Örneği), Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), Kilis 2015.